

VROUWEN IN OOST-EUROPA

Feminisme in de woestijn

INDONESIE

Armoede en verzet

HOE VERDER NU IN NICARAGUA

INTERNATIONAAL KONGRES OVER FROTS

EUROPA 1992

Vakbondskaderleden bereiden voor

En verder: Nieuws uit Oost-Europa   Wie was... Mary Wollstonecraft?   Heel Europa kapitalisties?

Kolofon

Redactie: Thomas van Duin, Rob Gerretsen, Robert Went

Opmaak: Richard Bastiaans

Redactie en administratie:
St. Jacobsstraat 10-20, 1012 NC Amsterdam (020-259272)

Abonnement:
minimumprijs: 18 gulden per jaar
steunprijs: 30 gulden per jaar

Losse nummers:
f4,90 (Bfr 100)

Uitgave:
Uitgeverij en Boekhandel ISP, Amsterdam

Giro:
4447645 van ISP, Amsterdam

De Internationale verschijnt vier keer per jaar.

De Internationale verschijnt onder verantwoordelijkheid van het Partijbestuur van de Socialistische Arbeiderspartij (SAP), nederlandse sectie van de Vierde Internationale. Ondertekende artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van de redactie of van de SAP weer.

ISSN 0166-2198

Wilt u een abonnement? Stort f 18,- voor een jaarabonnement of f 30,- voor een steunabonnement op giro 4447645 van ISP in Amsterdam, o/v "abonnement DI". U kunt ook onderstaande bon insturen naar onze administratie. U krijgt dan het nieuwe nummer en een akseptgiro toegestuurd.

Ik wil een jaarabonnement op De Internationale:

Naam: .....

Adres: .....

Postcode: .....

Woonplaats: .....

Redactioneel

De erfenis van apartheid

West-Europa doet z'n best om het apartheidsbewind in Pretoria zo veel mogelijk politiek krediet te geven. President De Klerk bezoekt Europese landen, regeringsleiders laten zich lovend uit over de gedurfde stappen van de blanke regering onder leiding van De Klerk.

Alsof er geen apartheid meer bestaat. Fundamenteel is er niets veranderd in Zuid-Afrika. Alle belangrijke peilers van de apartheid, zoals de groepsgebiedenwet en de landwet, staan niet ter discussie. Het apartheidsbewind is wel begonnen met vrijlating van een deel van de politieke gevangenen en het opheffen van de verboden op tal van zwarte verzetsorganisaties. Ze probeert het initiatief te krijgen. De ernstige crisis waarin het land verkeert wil het te boven te komen. Als het aan de westeuropese regeringen ligt krijgt het daarvoor steun.

De Klerk's Nationale Partij neemt nu bewust het risico van een polarisatie in het blanke kamp. Dat doet ze alleen in de verwachting toegang te krijgen tot de internationale kapitaalmarkt. De verslechtering van de economische toestand in Zuid-Afrika ondergroef - weliswaar in veel mindere mate dan bij de zwarte arbeidersklasse - ook de levensstandaard van de blanke bevolking. Een economische groei van vijf procent is nodig om daarin verbetering te brengen, terwijl er nu sinds het begin van de jaren tachtig sprake is van een daling. De Klerk wil Zuid-Afrika weer in rustiger vaarwater loodsen en zijn machtsbasis op de langere duur in blank Zuid-Afrika versterken.

Een ander motief voor de "liberale houding" van de Klerk is dat hij de bevrijdingsbeweging wil verdelen. Hij hoopt bijvoorbeeld van een belangrijk deel van de verzetsbeweging garanties te krijgen voor de bescherming van de voorrechten van de blanke minderheid. Tot nu toe hebben echter alle bevrijdingsorganisaties als eis dat er een systeem moet komen van "één persoon, één stem". Dit systeem houdt in dat de stemgerechtigden niet langer onderverdeeld zullen zijn in "rassen", dat iedereen kan stemmen en kandidaat kan staan in iedere verkiezing. In de praktijk zou dat het einde betekenen van het blanke parlement.

Dit systeem van "één persoon, één stem" is dus een van de fundamentele kwesties waarover onderhandeld zal worden. Al kort na zijn vrijlating verklaarde Nelson Mandela: "Het gaat om wezenlijke punten, bij onbelangrijke punten heb je geen kompromis nodig. Kompromissen heb je nodig in het geval van fundamentele onderwerpen." Mandela en het Afrikaans Nationaal Congres (ANC) houden de moge-

Inhoud

lijkheid open voor compromissen op fundamentele kwesties.

Apartheid is niet alleen een systeem van blanke overheersing. Het is een systeem van uitbuiting waarin onderdrukking van ras en arbeidersklasse onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Volgens regeringsbronnen in '87 verdiende bijvoorbeeld een zwarte industrie-arbeider of arbeider in de dienstverlening gemiddeld 593 gulden, een kleurling 738 gulden, een indiër 1061 gulden en een blanke 1956 gulden. En rond de tachtig procent van de bevolking in de thuislanden leeft onder het bestaansminimum en lijdt aan ondervoeding of kent zelfs hongersnood. Zuid-Afrika, het rijkste land van het afrikaanse kontinent, doet niet onder voor oosteuropese landen zoals Roemenië.

Het ANC realiseert zich dat. "Ik denk dat we moeten akseptereren dat de dag na de overgang de situatie precies hetzelfde zal zijn als de dag ervoor", zei Joe Slovo, algemeen sekretaris van de Zuidafrikaanse Kommunistiese Partij (SACP) en lid van de onderhandelingsdelegatie van het ANC begin mei tegen de pers. Noch het ANC noch de SACP geloven dat het "socialisme onmiddellijk op de agenda staan", zegt Slovo.

Andere organisaties van het zwarte verzet, zoals de Azaniaanse Volksorganisatie AZAPO en het Pan Afrikanisties Congres (PAC) vinden dat alleen door een radicale verandering een eind aan apartheid kan komen en keren zich tegen de onderhandelingen met de Klerk's regering.

De erfenis van apartheid is niet gering. De inzet van De Klerk is dat apartheid hervormd wordt en de uitbuiting in een andere vorm wordt voortgezet.

Redactioneel

De erfenis van apartheid 3

Interview vrouwen Oost-Europa
Feminisme in de Woestijn 4

Kort Internationaal

Nieuws uit Oost-Europa 7

Interview met Petry van Kempen
Vakbeweging en Europa 1992:
Een voorbeeld uit de kunstmestindustrie 9

Sergio Rodriguez
Nicaragua: Moeilijke tijden voor de revolutie 14

Marcel van der Linden
Internationaal Trotsky-symposium 18

Uit de rechtse pers

Europa komt eraan: zit Oost-Europa erbij? 20

Subakat
Indonesië: Strijd op vele fronten 22

Uit de geschiedenis ...

Wie was... Mary Wollstonecraft 28

Feminisme

De gevolgen van de recente gebeurtenissen in Oost-Europa zijn voor de vrouwen in die landen nogal dubbelzinnig. Natuurlijk profiteren ook zij van de glasnost en de mogelijkheden die deze biedt om zaken ter discussie te stellen en om zich te organiseren. Aan de andere kant zijn vaak vrouwen de eerste slachtoffers van de economische hervormingen. In sommige landen worden bestaande verworvenheden, als crèches en verlofmogelijkheden, door bedrijven die meer onder markt-verhoudingen moeten gaan werken, als kosten beschouwd. En dus gemakkelijk afgeschaft. Vrouwen dreigen ook het eerst slachtoffer te worden van reorganisaties en bedrijfssluitingen en van het invoeren van nieuwe ploegendiensten, van de afbraak van sociale voorzieningen en van de schaarste en prijsstijgingen.

De toegenomen openbare rol van verschillende kerken en godsdiensten heeft ook negatieve gevolgen voor vrouwen. De katholieke kerk in Polen is een reaktionair offensief begonnen tegen het recht op abortus, met de zeer welwillende medewerking van de bureaucratie en van een deel van de leiding van Solidarnosc. Gorbatsjov heeft betere betrekkingen aangeknoopt met de al even reaktionaire Russies Orthodoxe kerk. In sommige republieken in de Sovjet-Unie heeft het islamities fundamentalisme de wind in de zeilen. Er is een sterke stroming in de Russische bureaucratie die moederschap en gezin verheerlijkt uit zorg over de lage geboortecijfers in de Slavische republieken vergeleken met die in de Aziatische republieken.

Voor het stalinisme was de vrou-

wenemancipatie al bereikt, zoals zoveel problemen 'opgelost' waren onder 'het socialisme'. Maar de werkelijkheid ziet er geheel anders uit, en heel schuchter beginnen enkele feministes in Oost-Europa zich te roeren om de onderdrukking van vrouwen aan de kaak te stellen. Eind vorig jaar namen enkelen van hen deel aan een bijeenkomst van socialistische feministes in West-Europa. We vertalen een gesprek dat het Engelse blad Catalyst met hen had over het ontluikende feminisme in Oost-Europa. Anastasia, Natasja en Valentina komen uit Moskou en zijn sociale wetenschappers. Ze zijn lid van LOTUS (Bond voor de Emancipatie van Stereotiepen). Maria komt uit Hongarije, Ewa is verbonden aan de universiteit van Poznan in Polen, Andjelka komt uit Belgrado en Jacqueline (Zwitserland) werkt al jarenlang samen met

vrouwen uit Oost-Europa.

Vraag: In zijn boek 'Perestroika' vraagt Gorbatsjov zich af "wat we moeten doen om het voor vrouwen mogelijk te maken terug te keren naar hun zuiver vrouwelijke missie". Wat heeft perestroika in de praktijk voor jullie als feministes betekend?

Anastasia: In de eerste plaats kunnen we nu krities zijn, perestroika geeft ons de mogelijkheid om ons te organiseren. We hebben zo'n drie jaar geleden onze Lotus-groep opgericht. Dat wil zeggen, we gingen met z'n vieren bij elkaar zitten om feministische ideeën te bediscussiëren. We zijn nu van plan om in Moskou een vrouwenhuis op te zetten, voor zover we weten het eerste in de Sovjet-Unie. Maar in de maatschappij in het algemeen is feminisme taboe. En het dagelijks leven wordt voor vrouwen steeds slechter.

in de woestijn

Anastasia Posadskaia uit Moskou met "Amanda".

Perestroika biedt geen enkel perspectief aan vrouwen en het idee van een autonome vrouwenbeweging is nog niet geaccepteerd. De Opperste Sovjet heeft wel besloten dat alle rege-

rings-instanties teksten moeten voorbereiden voor een discussie over vrouwenkwesties in het voorjaar. Maar het probleem hiermee is dat dit is gebaseerd op een idee van van bo-

venaf opgelegde sociale bescherming. Vrouwen worden beschouwd als demografies, moreel en ekonomies probleem. Zij vormen een bedreiging voor de maatschappij omdat ze te weinig voor hun kinderen zorgen.

Perestroika heeft ook betekend dat vrouwen politiek worden uitgesloten. Voor ons is het een probleem om in de officiële vrouwenbeweging (die aan de Partij verbonden is; red.) actief te zijn, want die is te hiërarchies en niemand heeft er vertrouwen in. En in de verkiezingen voor de Opperste Sovjet is geen enkele vrouw uit Moskou gekozen, hoewel zes procent van de kandidaten vrouwen waren. Op landelijk nivo was dertig procent van het Kongres van Volksvertegenwoordigers vrouw, toen de kwota-regeling nog bestond. Nu die is afgeschaft zijn er bij de verkiezingen dit jaar nog maar vijftien procent vrouwen in gekozen. Wij vinden overigens niet dat het Kongres daarmee minder feministies is geworden, want voorheen werden mensen alleen genomineerd om categorieën op te vullen, niet om iemand te vertegenwoordigen.

Vraag: Hoe zou je 'feminisme' dan willen definiëren?

Valentina: Voor ons is feminisme een humanistische beweging tegen iedere hiërarchie. Het gaat om het ontwikkelen van socialisme met een vrouwelijk gezicht. We zijn op zoek naar een 'dubbelzijdige' emancipatie, niet de beoedelde emancipatie van de dwang op vrouwen om zware fysieke arbeid te verrichten. We moeten de sociaal-ekonomiese situatie veranderen om de situatie van vrouwen te kunnen veranderen. Maar we moeten ook de situatie van vrouwen veranderen om de sociaal-ekonomiese situatie te kunnen veranderen.

Vraag: Hoe staat het met vrouwen en de vrouwenbeweging in andere landen?

Ewa: In Polen hebben we een zeer kleine, zeer zeer kleine feministiese beweging. We hebben drie maanden nodig gehad om als officiële beweging erkend te worden. We hebben een demonstratie georganiseerd in solidariteit met de vrouwen die in de VS voor het recht op abortus strijden, maar de krant van Solidarnosc heeft geweigerd erover te schrijven.

Maria: Er zijn in Hongarije nu 43

partijen en de meeste daarvan hebben een aparte vrouwengroep. Maar de meeste vrouwen worden zo opgeslokt door het dagelijks leven dat ze geen fut meer hebben om in actie te komen.

Jacqueline: Ik ben net terug uit de DDR, waar de omstandigheden voor vrouwen veel beter zijn. In het hele land zijn er kleine vrouwengroepen in de bedrijven. Er is weinig kans dat werkende vrouwen in de DDR zich terug naar huis zullen laten sturen.

Maria: Dat kunnen ze zich in Hongarije ook niet veroorloven, maar werken heeft hen niet bepaald gemanicipeerd.

Natasja: In de Sovjet-Unie zijn vrouwen geneigd terug te keren naar het gezin, omdat hun situatie als werkende vrouw zo slecht is. Op het ogenblik werken er meer vrouwen in nachtdienst dan mannen. De economische hervormingen hebben dit nog erger gemaakt, omdat er intensiever gebruik wordt gemaakt van masjiens, vooral in die sectoren waar veel vrouwen werken. Hoewel het goed is dat er gesneden wordt in de burokratie, zijn het de vrouwen die hun baan kwijt raken. In de industrie werkt ongeveer 44 procent van de vrouwen onder gevaarlijke omstandigheden. Er bestaat nog altijd een sterke arbeidsdeling naar sexe. Zelfs in de coöperatieve sector doen vrouwen vooral ongeschoold werk, omdat zij zo weinig ervaring hebben en er geen opleidingen zijn. Er bestaat geen hooggeschoold en erkend gekwalificeerd werk voor vrouwen die freelance willen werken.

Andjelka: In Joegoslavië is het huishoudelijk werk toegenomen als gevolg van de gigantische inflatie. Ongeveer 70 procent van het snel groeiende leger werklozen bestaat uit vrouwen, vaak jong en goed opgeleid.

Maria: De eerste bedrijven die bij ons in Hongarije sloten waren mijnen en staalfabrieken. Vooral de vrouwen van de administratieve afdelingen, waar veel te veel mensen werkten, zijn daarbij hun baan kwijt geraakt. Vrouwen moeten thuis dingen maken die ze in de winkels niet kunnen kopen, zoals kaas, jam en zuur. De prijzen van de dienstverlening zijn omhoog gegaan, wat meer werk betekent in het huishouden. Dit soort problemen thuis maakt dat vrouwen minder dan vroeger geïnteresseerd zijn in problemen op het werk.

Vraag: Zijn er geen vrouwen die zich op het werk organiseren?

Natasja: We zijn erin geslaagd contact te leggen met arbeidsters en we zijn ervan overtuigd dat er in de Sovjet-Unie veel meer feministes zijn dan we kennen. We hebben regelmatig bijeenkomsten met een vrouwenraad in een masjienefabriek. Die vrouwenraden zijn echte zelf-hulporganisaties, die de gaten van het systeem opvullen. Ze organiseren dat er boodschappen naar het werk worden gebracht en ze helpen met boodschappen doen. Maar ze hebben geen ideeën over of ervaringen met het vertegenwoordigen van vrouwen.

Vraag: Hoe staat het met part-time werk?

Maria: Slechts drie procent van de vrouwen in Hongarije werkt part-time, maar veel meer zouden dat óók willen.

Valentina: In de Sovjet-Unie werkt minder dan één procent van de beroepsbevolking part-time. Er bestond aan de top het idee dat part-time werk vrouwen beter in staat zou stellen hun verantwoordelijkheden

Ceausescu: "De foetus is het socialisties eigendom van de gehele maatschappij. Het ter wereld brengen van kinderen is een patriottiese plicht die van beslissend belang is voor de toekomst van het land".

thuis en als moeder op zich te nemen, maar dit is niet doorgedrongen op de bedrijven. Dat is deels goed, deels slecht. Want hoewel het gezien werd als een privilege voor vrouwen, zou part-time werk op zo'n manier de patriarchale verhoudingen in de industrie verder hebben versterkt. In feite bestaat part-time werk nog niet. We zouden graag zien dat ieder gezin zelf kan beslissen wie er part-time gaat werken.

Vraag: Denk je niet dat dat nog steeds zou betekenen dat part-time werk beperkt zou blijven tot vrouwen?

Anastasia: Natuurlijk, in de mees-

te gevallen zou dat een zeer patriarchale beslissing zijn. Maar we blijven erbij dat de staat niet moet bepalen dat alleen vrouwen part-time kunnen gaan werken, dat alleen vrouwen ouderschapsverlof kunnen hebben, dat alleen vrouwen drie dagen per maand vrij krijgen om het huishouden te doen. Hoe we de patriarchale verhoudingen in het gezin moeten veranderen is een andere kwestie.

Vraag: Hoe staat het met voorzieningen voor kinderopvang?

Jacqueline: In Polen bestaat er geen kinderopvang meer voor kinderen beneden de drie jaar. In 1981 werd betaald moederschapsverlof van drie jaar ingevoerd en veel bedrijven gebruikten dit als ekskuus om crèches te sluiten. Van het geld dat je krijgt bij dit betaald verlof kun je steeds minder kopen en nu profiteren alleen nog alleenstaande moeders ervan. We zijn weer terug in de situatie dat grootmoeders op de kinderen moeten passen. Maar omdat die nu ook moeten werken, passen grootvaders en soms slecht betaalde mannen op de kinderen.

Valentina: Wij hebben nationalistiese bewegingen en de Russiese Orthodoxe Kerk, die vinden dat vrouwen terug moeten keren naar God en het gezin. Vrouwen zelf willen drie jaar betaald moederschapsverlof en hebben een hekel aan de kinderbewaarplassen van de staat, waar de kinderen vaak ziek worden. In deze omstandigheden is het moeilijk meer kinderopvang van de grond te krijgen.

Vraag: Jullie hadden het net over repressie door de kerk. Maar we hebben ook berichten gehoord over nieuwe miss-verkiezingen en over het meer openlijk afbeelden van vrouwen in de Sovjet-Unie. Hoe kijken jullie aan tegen dit soort ontwikkelingen, waardoor vrouwen meer als een object gezien worden?

Anastasia: Sommigen onder ons denken dat dit goed is. We willen dat er een eind komt aan de sociale bescherming en censuur. Ik denk dat we ook schoonheidswedstrijden voor mannen moeten organiseren.

Wie contact wil leggen met één van de geïnterviewde vrouwen kan schrijven naar: European Forum of Socialist Feminists, Garden Flat, 7 Acoll Road, London NW6 3AA, Engeland.

Nieuws uit Oost-Europa

Abortus in Polen; er dreigen roemeense toestanden

Eén van de eerste maatregelen die het nieuwe regiem in Roemenië nam na de bloedige val van Ceausescu, was het legaliseren van abortus. In Polen dreigt het nu precies de andere kant op te gaan. De reaktionaire katholieke kerk-hiërarchie probeert al een tijd lang gebruik te maken van de crisis van het stalinistische systeem, om een hard offensief in gang te zetten tegen de abortus-wetgeving, waartegen de kerk zich al decennia verzet. De christelijke moraal dient het vacuum van de verdwijnende stalinistische ideologie op te vullen. Het katholieke kinderrijke gezin moet weer volledig in ere hersteld worden, iets waaraan de bureaucraten in de loop van de jaren zeventig ook al hun bijdrage hadden geleverd. In 1987 slaagden de bisschoppen erin de publikatie van een leerboek over seksualiteit, waarvan er al 500.000 waren gedrukt, tegen te houden.

Het episkopaat heeft kort geleden een belangrijke steun in de rug gekregen bij haar aanval op de rechten en positie van de vrouwen in Polen. Het tweede nationale kongres van Solidarnosc heeft namelijk een anti-abortus motie aangenomen. Dit is een klap in het gezicht van de poolse arbeidsters. En dit reaktionaire besluit dreigt de toch al ondermijnde kracht van Solidarnosc nog verder te ondergraven, als het al niet tot een scheuring zou leiden. De motie leidt zeker tot een nog grotere verdeeldheid binnen de poolse arbeid(st)ersbeweging.

Voor de vrouwen in Polen dreigen op korte termijn roemeense toestanden. Illegale en onbetaalbare abortussen, een volstrekt gebrek aan betrouwbare voorbehoedsmiddelen, een overheersende katholieke moraal. En dat in een situatie van grote werkloosheid, armoede en de afbraak van sociale voorzieningen. Het aantal abortussen per jaar in Polen wordt nu geschat op 500.000 tot 700.000, ongeveer evenveel als het aantal geboortes.

Onder de dreigende druk van een wetsvoorstel dat zowel vrouw als arts met drie jaar gevangenisstraf bedreigt, zijn in Polen vorig jaar voor het eerst sinds de

oorlog vrouwen de straat op gegaan om voor hun eigen belangen op te komen. Dat gaf een schok, want een autonome vrouwenbeweging was tot nu toe in Polen een volstrekt onbekend fenomeen. Solidariteit van de vrouwenbeweging in West-Europa is hard nodig.

Wie contact wil opnemen, kan schrijven naar:
Polskie Stowarzyszenie Feministyczne,
c/o Bożena Umińska,
Ul. Mickiewicza 23 m. 39,
Warszawa
Polska

Lesbiese beweging in Oost-Europa

Lesbiese vrouwen hebben het nergens ter wereld gemakkelijk. Dat geldt zeker ook in Oost-Europa. Het stalinisme heeft bepaald geen klimaat geschapen voor een ongecompliceerde emancipatie van mensen die "afwijken" van de traditionele moraal. Lesbiese vrouwen hebben grote problemen om - tegen de normen van de heteroseksuele maatschappij in - uit hun isolement te komen, een eigen identiteit te vinden, met elkaar in contact te komen en zich staande te houden. Zij moeten een moeilijke strijd voeren tegen minachting, doodzwijgen, diskriminatie. Langzaam maar zeker echter kruipen zij uit hun schulp om zich te organiseren.

Het best zijn tot nu toe homoseksuelen in de DDR georganiseerd. Vanaf begin jaren tachtig hebben in verscheidene steden homogroepen zich georganiseerd, onder bescherming van de evangeliese kerk. Lesbiese vrouwen zijn al snel begonnen met hun eigen groepen. Zij zijn in staat geweest om ook snel goede contacten te leggen met de al sterkere lesbiese beweging in de Bondsrepubliek en met die in andere west-europese landen. Sinds 1986 bestaat er ook een niet-kerkelijke homogroep, de Sonntags-Club. Dat is een

"De gevangenis kan voorbehoedsmiddelen niet vervangen."

gemengde groep, waarin veel vrouwen actief zijn. Twee weken voor de val van de Berlijnse Muur kwamen in Oost-Berlijn lesbische vrouwen uit de DDR bijeen, tegelijk met de lesbische week in West-Berlijn.

Ook in Joegoslavië zijn lesbische vrouwen al lange tijd georganiseerd. In het studentencentrum in Ljubljana is bijvoorbeeld de groep Lezbiska Sekcija actief. De groep is voortgekomen uit de feministies-lesbische groep LILIT. Ze is ook aangesloten bij internationale lesbische organisaties als ILGA en ILIS (International Lesbian Information Service). Vorig jaar is ook in Zagreb een lesbische groep opgericht.

In Tsjechoslowakije is de situatie voor homoseksuelen lange tijd moeilijker geweest dan in de DDR of Joegoslavië. Er bestaat al langere tijd een georganiseerde groep homo's en vorig jaar is die als legale vereniging toegelaten. De groep heet Lambda Praha. Eind vorig jaar zijn er ook lesbische vrouwen lid geworden van deze groep.

Hongarije kent de eerste in Oost-Europa officieel toegelaten vereniging voor homo-emancipatie, Homeros Lambda. Vrouwen spelen daarin een belangrijke rol. De groep heeft al drie keer de jaarlijkse conferentie van oost-europese homoseksuelengroepen georganiseerd. Deze conferentie is voor 1991 gepland in de DDR en voor 1992 in Praag.

De groepen in Oost-Europa zijn zeer geïnteresseerd in contacten en samenwerking met groepen uit West-Europa.

Sociale ongelijkheid in de Sovjet-Unie

Een van de dingen die glasnost aan het licht heeft gebracht is de wijdverspreide armoede en grote mate van sociale ongelijkheid in de Sovjet-Unie. Het meest schrijnend is natuurlijk het grote verschil tussen de lage levensstandaard van de bevolking en de enorme privileges van de hogere lagen van de bureaucratie. Maar er bestaan ook grote verschillen tussen de republieken in de Sovjet-Unie. De centraal-aziatische gebieden zijn een soort Derde Wereld binnen de Unie. Dat blijkt onder andere uit de volgende cijfers:

Kindersterfte als indicatie van onderontwikkeling (1986):

	gemiddelde	steden	platteland
USSR	25,4‰	21,1‰	31,5‰
Litouwen	11,6	10,5	13,9
Azerbeidzjan	30,5	25,1	35,6
Kirgizie	38,2	28,6	42,4
Oezbekistan	46,2	40,6	48,8
Tadzjikistan	46,7	43,4	47,8
Turkmenistan	58,2	56,5	59,3

Werkloosheid Sovjet-Unie:

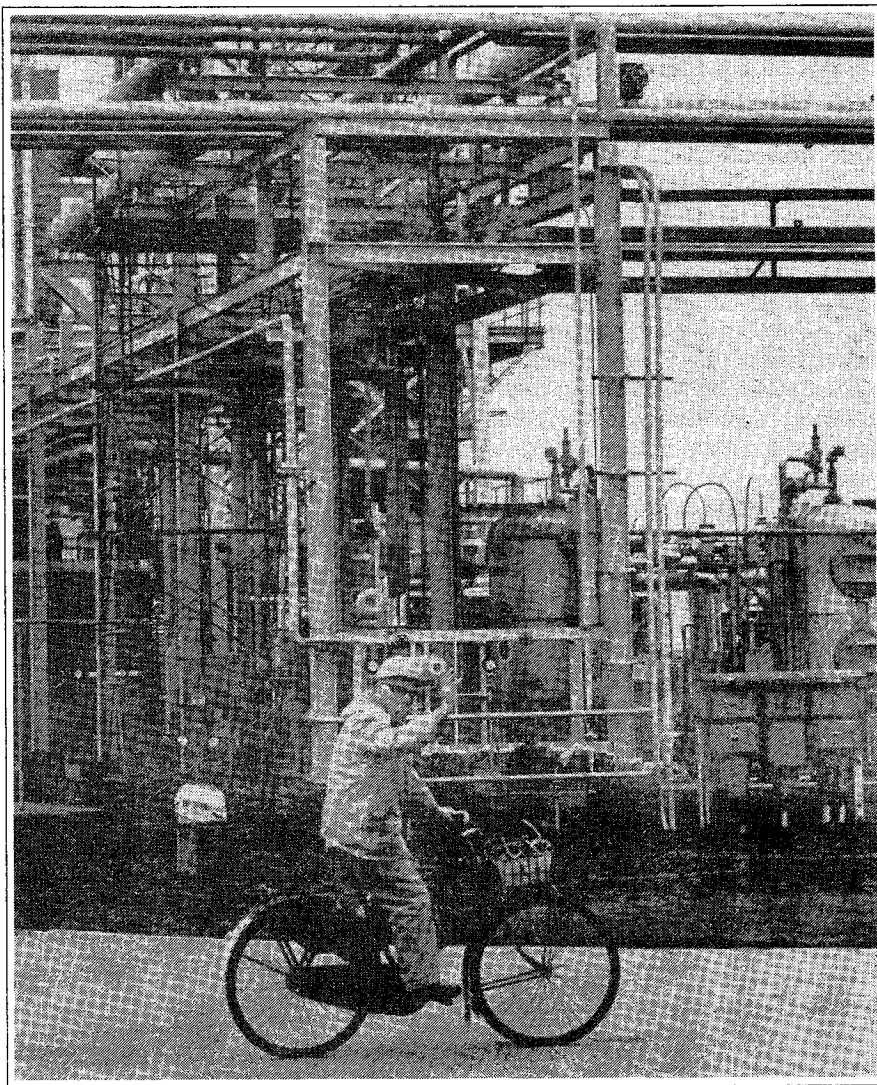
Beroepsbevolking (1989) 160 miljoen mensen
 Gedeeltelijk werkloos: zes miljoen mensen
 Ontslagen: 3 miljoen in 1986, waarvan de helft nieuw werk heeft gevonden
 Verwacht: 15 tot 16 miljoen werklozen tegen het jaar 2000
 Armoede: 41 miljoen mensen leven onder de officiële armoedegrens van 78 roebel per maand.

Rob Gerretsen

Een voorbeeld uit de kunstmest-industrie

interview met Petry van Kempen, kaderlid IB-FNV

Op 18 oktober vorig jaar demonstreerde het Europees Vakverbond voor een sociaal Europa, in het kader van de verdere uitbouw van de EEG. Steun aan Europa '92, met een sociale dimensie. Aan de basis van deze "sociale" ondersteuning ligt de korrekte analyse dat er geen nationale oplossing is voor de huidige economische crisis, die een internationaal karakter heeft.

Maar de leiding van de vakbeweging trekt niet de conclusie: de economie wordt internationalistischer, het kapitalisties staatsapparaat wordt internationalistischer, *dus* de vakbondsaktie moet ook internationalistischer worden, maar *autonoom* ten opzichte van de Europese multinationals en de politieke structuren van de EEG.

Integendeel, binnen de Nederlandse vakbeweging bestaat volledige steun voor het project van Europa '92. In het Europees programma van de FNV van 14 november '89 is te lezen: "De FNV heeft een positieve en constructieve opstelling inzake Europese integratie. In de afgelopen jaren hebben we zelfstandig, via de nationale en Europese adviesorganen en zowel in woorden als in daden de Europese

ontwikkeling gesteund en krities gevolgd..".

Maar het sociale Europa als een "korrektie" op het economies Europa gaat er niet komen. Er komt hooguit een plechtige verklaring over de sociale rechten, maar deze zal uiterst minimaal zijn en in praktijk is het nauwelijks iets waard, omdat het niet bindend is. Net zo min als de belofte van vijf miljoen ekstra banen die het zou

gaan opleveren. De Europese werkgeversorganisatie, gesteund door de Thatcher-lobby, heeft er immers al zijn veto over uitgesproken. De voortdurende centralisatie en concentratie van het internationale kapitaal (het Europese in het bijzonder), waarvoor de EEG een rechtstreeks instrument is, zal zich voltrekken over de ruggen van de werkende klasse. Helaas heeft door de opstelling van de traditionele leiding van de vakbeweging en de sociaal-demokratie de Europese kapitalistische klasse een internationalistische voorsprong genomen op de arbeidersbeweging. De bedrijven, die elkaar bij gelegenheid opvretten, (zie bijvoorbeeld de recente fusiegolf) weten wel waar hun gezamenlijk belang ligt. De arbeidersbeweging ligt zwaar achterop om een concreet alternatief op te bouwen. En dat zal erger worden zolang haar leiding zich neerlegt bij de strohalm van het "Europees sociaal overleg".

Maatregelen die werknemers tegenover dit Europa-project kunnen zetten zijn steeds meer in discussie. Zoals het opkomen voor Europese cao's, erkenning van Europese ondernemingsraden en vakbondsstructuren binnen multinationals in de EEG. Begeleid door een eisenpakket, waarmee door alle vakbonden en in alle landen campagne gevoerd kan worden en waar mogelijk, solidariteitsakties worden gehouden over de grenzen heen.

Vakbondsleden zullen zelf de hoofdrol moeten spelen in dit hele proces. Maar er zijn weinig voorbeelden van bonden die kaderleden in de gelegenheid stellen om zelf internationale contacten te leggen. De bonden vinden dat "gewone" kaderleden dat niet kunnen en dat die het maar moeten overlaten aan "specialisten".

Een voorbeeld van internationale samenwerking dat wel tamelijk goed is uitgewerkt en gestructureerd, is die van kaderleden bij Hydro Agri Nederland (HA), voorheen de bedrijven Windmill te Vlaardingen en NSM te Sluiskill. Beide vestigingen zijn van de noorse kunstmestgigant Norsk Hydro (NH). Jaap van Kleef sprak daarover met Petry van Kempen.

Petry werkt in de produktie bij HA in Vlaardingen en is vanaf het begin betrokken geweest bij het opzetten van internationaal contactenwerk. Hij is een van de vier kaderleden, die drie

internationale konferenties van NH-werknemers bezochten, in Zweden in '86, in Rotterdam in '88 en in Engeland in '89. Er zijn inmiddels afspraken gemaakt om te proberen de internationale samenwerking door te zetten en uit te breiden naar meerdere vestigingen van NH, met name in Zweden en Noorwegen, waar het moederbedrijf is gevestigd.

Een wankel begin Petry: "Het eerste contact met buitenlandse collega's dateert van '82, mede door contacten die we hadden met collega's van ons bij het Franse bedrijf Cofas. Deze waren lid van de Vierde Internationale in Frankrijk en waren actief in de vakbond CGT. De kaderleden bij ons en in Frankrijk constateerden toen, dat er grote veranderingen op stapel stonden bij hun vestiging, onder invloed van een te verwachten sanering in de Europese kunstmestsector. Om als bedrijfsledengroep van de Industriebond FNV zoveel mogelijk in staat te zijn ontwikkelingen vooruit te zien en daar invloed op te kunnen uitoefenen is het belangrijk om de ontwikkelingen van de kunstmestmarkt in Europa en met name van NH goed bij te houden. Vanaf 1980 bestonden er al contacten tussen kaderleden van NSM en SOMO (Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen) om NH in kaart te brengen. Zij hebben toen ook al de Industriebond verzocht om een internationale conferentie te organiseren."

"Norsk Hydro is de grootste kunstmestproducent van Europa. Het bedrijf is zeer winstgevend. NH kreeg Windmill in handen omdat ze het Franse bedrijf Cofas kocht. Windmill kwam daarmee binnen de planning van NH terecht. Zeer rigoreus voerde NH een absolute rationalisatie door. Sociale gevolgen spelen een ondergeschikte rol. In vier jaar tijd is 25 procent van de arbeidsplaatsen verdwenen. De strakke hiërarchie maakt het lokale management en de directies tot zetbazen en uitvoerders van de centrale ondernemingsplannen. Grotere wijzigingen worden door de hoofdvestiging in Oslo bepaald. Kleinere door de regionale leiding in Brussel. Voor het concern zijn de grenzen in Europa al lang verdwenen. Daarentegen zijn de ondernemingsraden vooral bedrijfsgericht en de vakbonden hooguit nationaal. Het gevolg daarvan is dat het hele beleid wordt doorgevoerd zonder enig overleg of invloed

van werknemers op hoofdpunten. Om de belangen van werknemers en nationale vestigingen te kunnen behartigen is absoluut een onderhandelingspositie van OR en vakbonden op concern-nivo noodzakelijk. De werknemers dreigen anders alle rechten en bescherming te verliezen. Binnen de kunstmestproduktie is een grote reorganisatie aan de gang. Daarbij worden honderden kleine vestigingen omgebouwd tot een vijftal giganten in Europa. Deze hebben onderling kartelafspraken, met name voor buiten Europa. Binnen Europa werken deze slecht door overproduktie, een teruglopende behoefte aan kunstmest en door concurrentie en dumping vanuit Oost-Europa, Marokko en de VS."

"In vakbondskringen houdt men vast aan de markt als principe, maar met beschermende regelingen en wetgeving. De bond baseert zich op het Sociaal Handvest. Hiermee wil men de kapitalisten binden. Maar wetten en regels op nationale schaal stellen nu al weinig voor. Bovendien merken we in de praktijk dat er een forse achterstand bestaat ten opzichte van de internationalisatie van de werkgevers. We hebben daarom een voorlopige Internationale Groep van NH samengesteld. Het is een voorlopige groep, omdat ze moet worden uitgebreid naar Zweden en vooral naar Noorwegen, het moederconcern. Dat wil nog niet lukken. We hebben nog steeds niet alle vakbonden om de tafel van de landen waar we wel contacten mee hebben".

"Inmiddels zijn de bange verwachtingen over de reorganisaties ook juist gebleken. Bij Hydro Agri zullen 150 arbeidsplaatsen van de 580 moeten verdwijnen op korte termijn, als gevolg van een grote sanering bij NH. De toekomst van HA Rotterdam in Vlaardingen is onzeker. Onlangs werd er door de werknemers drie dagen gestaakt tegen het reorganisatieplan. Vooral omdat het de achterblijvers aan de willekeur van het bedrijf zou overleveren. Informatie van onze collega's uit Engeland maakte het mogelijk snel de mensen te mobiliseren, omdat iedereen de plannen doorzag en begreep waar die toe zouden leiden. Er is grote onrust in het bedrijf en het wantrouwen in NH is groot. Opvoeren van de produktiviteit is best, maar niet over onze ruggen."

Informatievoorsprong Petry:

“Juist door de internationale kontakten kunnen we de werknemers vaak sneller informeren dan de bedrijfsdirectie, die van zijn informatie weer afhankelijk is van de hoofdvestiging. Het heeft enkele jaren geduurd voordat de directie van Windmill zich realiseerde dat ze slechts uitvoerders van opdrachten waren.”

Zweden “In '86 hielden kaderleden van verschillende vestigingen uit vijf Europese landen in Zweden een conferentie, georganiseerd door Trans National Information Exchange

mee een aandeel verwerven in de Europese markt. Ten tweede investeren en fors reorganiseren met die nieuwe vestigingen, sluiting van minder rendabele bedrijven, forse investeringen in ultra-moderne productie-eenheden en specialisatie naar stikstof-fosfaatmesten. Ten derde toegroeien in Europa naar vier regio's, met één of enkele zeer grote productie-eenheden en een duidelijke taakverdeling. Ten vierde expansie naar Zuid-Europa en vervolgens naar de wereldmarkt.

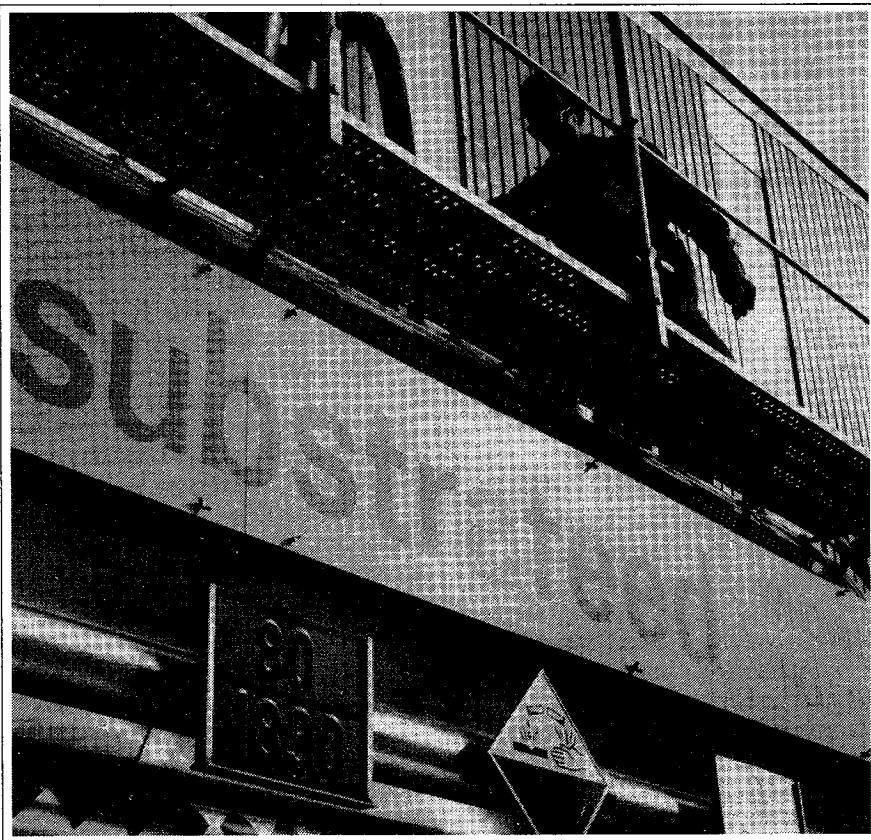
ook landelijk steun nodig van de kadergroepen zelf. Als een kadergroep daar zelf niet echt helemaal achter staat, kun je de internationaal gemaakte afspraken niet nakomen in je eigen bedrijf, of land.”

Rotterdam “In '88 vond er een conferentie plaats in Rotterdam, waar kaderleden uit Nederland (vooral van NSM) in staat waren op basis van literatuur een marktanalyse te maken, die we daarna ook bijhielden. Kontakten met Franse, Engelse en Nederlandse collega's werden daar onderhouden. Tevens werd het marktaandeel van Windmill in kaart gebracht.”

Hull “In november '89 vond een voorlopig hoogtepunt in de internationale kontakten plaats, in de vorm van een internationale vergadering in Hull, Engeland. Aanwezig waren daar de Transport and General Workers Union uit Engeland (TGWU) met kaderleden van een fabriek uit Immingham, kaderleden van vier productiefabrieken van HA-Frankrijk (allen CGT-leden), kaderleden van de Industriebond FNV van HA Sluis-kill (NSM) en vier kaderleden van HA Rotterdam. Daarnaast was de Internationale Federatie van Chemievakbonden (ICF) vertegenwoordigd, SOMO en een Engelse onderzoeker. De TGWU organiseerde de bijeenkomst, wat een belangrijke formele erkenning betekende.”

“De Engelsen kijken vooral naar het personeelsbeleid, de nieuwe managersstrategieën, invloeden van Japan op NH. Wij hebben als kaderleden veel profijt gehad van Engels wetenschappelijk onderzoek op die terreinen in chemische bedrijven. Ze hebben ook een vergelijkende studie gemaakt van negen bedrijven, waaronder NH. Bij NH-Agri Engeland is de afgelopen vier jaar ruim 800 miljoen gulden geïnvesteerd. Het aantal arbeid(st)ers daalde van 2400 tot 735. Het aantal vestigingen van twaalf tot één. Op dit moment is er opnieuw een reorganisatie gaande, waarbij 235 mensen eruit moeten.”

Managementstrategie “NHA voert in Engeland een zeer agressief beleid met veel Japanse trekken. De sfeer is daarom slecht bij de medewerkers. Voor het eerst sinds vier jaar zijn er weer loononderhandelingen geweest met de bond. De directie

(TIE), een organisatie die kaderleden helpt bij het opzetten van internationale netwerken en hen van informatie voorziet. De gelden hiervoor kwamen onder andere van de kerk. De Nederlandse kadergroep heeft de keuze gelaten aan individuen om te gaan.

Wij hebben op de conferentie het verhaal dat we al van SOMO hadden, verder ingevuld met onze cijfers. Vooral kwam hier aan de orde de investeringsstrategie van NH en de op handen zijnde reorganisatie. Het beleid van NH was inmiddels voor jaren vastgesteld en bestond uit vier stappen. Ten eerste het opkopen van een aantal productie-eenheden en daar-

Wij zijn bij Windmill met dit verhaal weer teruggegaan naar het bedrijf. De directies reageerden zeer negatief, evenals het midden- en hogere kader. Het gehoor in de kadergroepen voor dit verhaal was lauw.

Vanaf dat moment is er toen een internationale uitwisseling op gang gekomen met een bulletin en werden er nieuwe kontakten gelegd.”

Geen steun van Industriebond “In Nederland kregen wij geen enkele medewerking van de Industriebond FNV. Maar het werd voor ons kaderleden steeds duidelijker, dat zonder het bondsapparaat er niets van de grond zou komen. Er is

heeft een relatief hoog loonbod moeten doen, omdat het personeels-onvriendelijke beleid van laag tot hoog de motivatie sterk verminderd had. Dit hangt samen met de invoering van de nieuwe management-strategie. De belangrijkste onderdelen van die strategie zijn: prestatie-beloning, uitbesteding, inlenen, winstdelingsregelingen, kwaliteitskringen, werkbespreking en advisor councils, een soort ondernemingsraad, maar met minder rechten, die ook als buffer funktioneert tussen werkvloer en management.

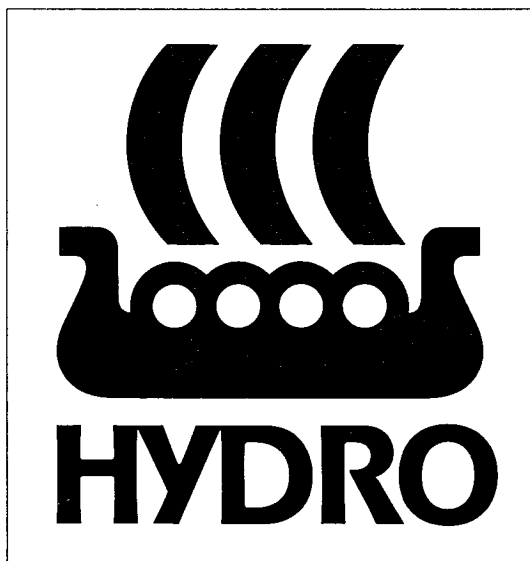
Er is in Hull afgesproken, dat dit engelse onderzoek zou worden uitgebreid naar Nederland en Frankrijk.

De vrees was in 1985/86 dat de nieuwe strategieën de nekslag zouden vormen voor de vakbeweging. Het onderzoek bewees dat de bond zijn positie ook heel goed kan handhaven, mits ze aan een aantal zaken hard gaat trekken. Het gaat dan vooral om zorgen voor goede scholing, uitwisseling van contacten in verschillende vestigingen (nationaal en internationaal) van hetzelfde concern; goede contacten tussen kaderleden en vertegenwoordigers (shopstewards). En proberen overal een vinger tussen te krijgen. In Engeland is dat ook gelukt in een aantal bedrijven bij de invoering van een aantal maatregelen. Bijvoorbeeld bij het inlenen van personeel. Deze wist de bond geplaatst te krijgen in pools met vast werk en via de pools kregen ze vaste banen bij het bedrijf, bijvoorbeeld bij Sarah Lee Kitchens. En met het bevechten van gelijke beloning voor het personeel, gelijke rechten van vast- en inleen-personeel. Inmiddels hebben de inleenkrachten meer vakbondsleden dan het vast personeel. Juist omdat er keihard onder hen is gewerkt en er resultaten zijn geboekt. (In Nederland richt de Industriebond zich alleen op vaste krachten en heeft in de praktijk een beleid, dat inleen-personeel niet tot het werkveld van de bond behoort.)

Een ander voorbeeld van vakbondsinvloed ligt op het terrein van "kwaliteitskringen". Als die eenmaal zijn ingevoerd, kiezen de engelse kaderleden ervoor om hun invloed hierin zo groot mogelijk te maken. Door van te voren af te spreken welke onderwerpen er worden besproken,

door bij sommige onderwerpen de bond uit te nodigen, door veto's te eisen van werknemers en de kringen te gebruiken voor verbetering van de arbeidsomstandigheden, wordt geprobeerd de kringen voor werknemersbelangen te gebruiken."

Vakbonden buiten spel "Een van de managersstrategieën van NH is de decentralisatie van produktievestigingen en de zogeheten "overhead".

Tegelijkertijd kiest het concern voor centralisatie van besluitvorming op het Europees hoofdkantoor. Tussen deze twee nivo's en de centrale besluitvorming ligt relatief weinig. Dit noemt men de platte structuren. Hiermee is het betrekkelijk makkelijk om verschillende vestigingen tegen elkaar uit te spelen. Tot en met lokale directies aan toe. Juist deze strategie heeft als hoofddoel om de vakbeweging buiten spel te zetten en inzicht en invloed van werknemers onmogelijk te maken. Bij Windmill merk je ook dat de bond en de OR buiten belangrijke besluiten staan, want die worden in Brussel genomen."

Wetenschappelijk onderzoek nodig "Voor kaderleden is het belangrijk om van wetenschappelijk onderzoek gebruik te maken. De kaderleden van HA hebben veel gehad aan de studies die de Engelsen hebben verricht naar NH. Datzelfde geldt in Nederland voor de informatie en studies die aangeleverd werden door SOMO en TIE. Het heeft de positie van kaderleden bij NH hier zeker versterkt. Het is mogelijk gebleken om

sneller te anticiperen op de ontwikkelingen. We houden ons ook vanaf het begin bezig met een intensieve uitwisseling van literatuur.

Daarnaast zien wij een internationale uitwisseling ook sociaal als belangrijk. Er zijn plannen voor een vervolgkonferentie. De ICF heeft verzocht aan de bonden bij de noorse vestiging om dit te organiseren. Zij is op wereldschaal actief. Als de noorse en tweede bonden daar niet aan willen, zullen we het zelf met onze internationale groep weer moeten doen. Want het ziet er nog lang niet naar uit, dat de ICF dit zelf zal organiseren.

De contactgroep van kaderleden hoopt ieder jaar een internationale bijeenkomst te kunnen organiseren. En tenslotte willen ze een internationaal bulletin uitgeven, dat binnenkort moet verschijnen en aan de poorten verspreid moet worden in Engeland, Frankrijk en Nederland."

"Onze plannen voor de toekomst zijn allereerst de marktanalyse bijhouden. Daarnaast het personeels- en sociale beleid in kaart brengen en beïnvloeden. Ten derde het internationaal onderling afstemmen van arbeidsvoorwaarden en arbeidsomstandigheden, bijvoorbeeld de atv, vut, en dergelijke."

Utopie "De Industriebond FNV vindt deze benadering een utopie. Zij vindt dat iedere internationale vertegenwoordiging moet worden goedgekeurd door de ICF-officials. De Industriebond vindt ook dat deze contacten nooit verder kunnen gaan dan het uitwisselen van informatie. Zij is niet gericht op het opbouwen van alternatieve netwerken en macht. Daarom ook geeft de Industriebond landelijk geen enkele medewerking, in tegenstelling tot het distrikt Rotterdam. Terwijl in Frankrijk en Engeland onder invloed van de '92-diskussie de houding van de bonden snel aan het veranderen is, zien we dat bij de Industriebond FNV niet. Verantwoordelijk bestuurder Ad Voerman kan geen enkele hulp geven aan kaderleden van zijn bond. Een nieuwe conferentie mag alleen via de officiële kanalen opgezet worden en de Industriebond heeft er geen geld voor over. In de jaarplannen besteedt de bond wel steeds meer mooie intentieverklaringen aan de noodzaak van interna-

tionaal vakbondswerk, vooral voor de grote concerns. Maar de praktijk stelt niets voor. En dat terwijl er toch onder kaderleden een grote behoefte bestaat aan steun bij het organiseren van internationale samenwerkingsverbanden tussen collega's onderling. Zoals bij DSM, Akzo, Unilever, Philips, NH en anderen. Maar nog steeds wil de bond alleen die initiatieven steunen die onder een officiële vertegenwoordiging vallen. Er zijn wel concernbijekomsten geweest, maar dat waren alleen vakbonds-officials. Een geldverslindende publiciteitsstunt zoals een vergadering van de voltallige Bondsraad in Luxemburg, als vervanging voor echt internationaal vakbondswerk, geeft de armoe duidelijk weer.

Kaderleden willen al veel langer directe internationale netwerken opzetten. Juist omdat vertegenwoordiging op ander nivo vaak zinloos is. Zoals bijvoorbeeld de ondernemingsraad, die alleen per vestiging wordt ingesteld en waar niets wordt beslist.

De Industriebond geeft dus geen geld aan dit soort initiatieven. De bondsleiding is ook bang zaken uit handen te geven, waarmee zij de controle verliest. Zo denken ze ook het internationale werk goedkoop te houden, door het contact alleen via de officials te laten lopen. Maar alleen kaderleden kunnen concrete omstandigheden per bedrijf volgen. Zij dienen juist te worden gesteund door de bestuurders. Niet andersom. Pas nu begint die discussie te leven, onder invloed van Europa '92. Voor een bedrijf als NH bestaan de grenzen allang niet meer.

Een uitzondering binnen de bond is zeker het Rotterdamse distrikt, waar wij wel alle medewerking van krijgen, waar verslagen en konklusies mee worden doorgesproken, en waar wij de faciliteiten van het kantoor kunnen gebruiken, zoals vertaalkapaciteit. De bestuurders korresponderen nu ook formeel met de engelse bonden.

Maar in het algemeen ligt de Industriebond mijlenver achter bij de TGWU. Die staat door haar shopstewards midden tussen de kaderleden, met heel veel gesprekken op de werkvloer. Ook het internationale werk willen zij blijven doen vanuit de werkvloer. Zij kijken eerst op de bedrijven, dan geven zij kursussen, dan wordt er gemobiliseerd. In Nederland hebben

kaderleden alleen de positie van voel-horens.

Anderzijds is het voor ons duidelijk, dat onze manier van organiseren onvoldoende is. Het zal toch officieel door de bonden moeten worden georganiseerd. Nu proberen we in Nederland ook via OR-kanalen de andere vestigingen aan te schrijven.

De manier waarop wij nu werken werd in Engeland vergeleken met de allereerste stappen om vakbonden te organiseren, 150 jaar geleden: zonder geld, zonder vrijgestelden, half of geheel illegaal."

En de directie? "Terwijl NH zelf de mond vol heeft van Europa '92 en het verbeteren van de internationale concurrentiepositie, is ze fel tegen internationale contacten van werknemers. Op alle mogelijke manieren probeert het bedrijf tegenwerking te geven. Kleine speldeprikken bijvoorbeeld als geen vrije dag geven voor internationale vergaderingen. Internationale delegaties mogen het terrein niet betreden. In Nederland doet het hoger management daar driftig aan mee. Regelmatig ondervinden wij officiële tegenwerking. Het gaat hun natuurlijk veel te ver, als wij in ons bulletin een boekje open doen over de situatie elders, precies met cijfers."

Andere landen. "Er ontbreekt nog een aantal landen dat we er graag bij willen hebben. Bijvoorbeeld Duitsers, Noren en Zweden. Waarschijnlijk is de ondernemingsraad in die landen nog afwachtender dan de nederlandse Industriebond FNV. Wij hebben geprobeerd contacten te leggen, dat is ons tot nu toe niet gelukt. In die landen wordt ook gewerkt met zogeheten werknemers-kommissarissen. De werknemers-vertegenwoordiging is daar nog meer geïnstitutionaliseerd. In Duitsland is het aantal werknemers bij NH teruggelopen van 2100 naar 750. De werkgelegenheid is daar in stappen afgebroken. De "Betriebsrat" zei steeds dat de werkgelegenheid veilig was, als het bedrijf maar eerst weer gezond was. Het kwam er dan op aan om de rest te redden. En ondanks dat de duitse bonden sterk zijn, zijn ze volkomen ingegroeid in het staatsbestel en in het overleg met regering en werkgevers. Daardoor hebben ze weinig invloed op de feitelijke gang van zaken."

Resultaten "De engelse en franse vestigingen willen met de internatio-

nale uitwisseling resultaten hebben. Zij willen internationale standpunten over het beleid van NH. Voor de nederlandse vestigingen ligt dat verdeeld. Bij NSM is twee miljard geïnvesteerd in tien jaar. Daar leeft ook de minste onvrede bij het personeel. In Frankrijk is er een inkrimping tot drie vestigingen aan de gang. Daar is het de laatste jaren hard gegaan. Daarbij heeft de CGT meer strijdtraditie. Zij willen met een internationale solidariteitsverklaring werken. De engelse vestiging heeft harde klappen gehad en nu weer. De werknemers zijn nu weer aan het opkrabbelen en willen de internationale contacten afstemmen op een offensievere strategie. Het probleem daarbij is ook dat wanneer er te vroeg wordt overgegaan op een offensievere strategie er dan nog geen vertrouwen genoeg zal bestaan in onze internationale werkwijze. Als we te laat zijn met optreden, dan vervallen we in de ogen van onze collega's en onszelf natuurlijk tot een praatklub. Dat is de reden waarom we ook een internationaal informatiebulletin willen gaan uitgeven op korte termijn. Wel zijn er lijnen uitgezet, waarlangs we internationaal zullen gaan werken. In sommige situaties proberen we reorganisaties tegen te houden. In andere situaties kunnen we dat gewoon niet. Dan stellen we voorwaarden. Hierbij spelen de lonen dan nauwelijks nog een rol. Zoals bijvoorbeeld in Frankrijk waar de produktiviteit stijgt met 80 procent, met 100 mensen minder aan het werk. Bij NSM werkt 30 procent minder personeel, terwijl de hoeveelheid produktie vijf keer zo hoog is. Maar het gaat dan meer om andere eisen. Bij afvloeiing pleiten voor vervangende werkgelegenheid. Verzet organiseren tegen gedwongen ontslagen; tegenhouden van de negatieve konsekwenties van flexibilisering en nieuwe technieken; het behoud van rechten en goede arbeidsomstandigheden voor degenen die achterblijven na een afvloeiing. De belangrijkste konklusie van de engelse konferentie was dat behoud en uitbreiding van werkgelegenheid alleen verkregen kan worden door een strijd voor offensieve eisen als arbeidstijdverkorting, die door de gezamenlijke europese vakbeweging gevoerd moet worden."

Interview door Jaap van Kleef.

Nicaragua: moeilijke tijden voor de revolutie

door Sergio Rodriguez (PRT-Mexico)

Het nicaraguaanse FSLN verloor op 25 februari 1990 onverwacht de verkiezingen. Die nederlaag heeft grote gevolgen voor revolutionair-links, met name in Latijns-Amerika. Door de geslaagde sandinistische revolutie van 1979 was een politieke herstructurering van deze stromingen op gang gekomen. De krachtsverhoudingen tussen het imperialisme en nationale bevrijdingsbewegingen en tussen reformisties links en revolutionair links begonnen te veranderen. Door de nederlaag van het FSLN is het nu een stuk onzekerder hoe dit zich verder zal ontwikkelen.

Dat analyseert Sergio Rodriguez, een van de internationale waarnemers bij de nicaraguaanse verkiezingen. Rodriguez is een van de centrale mensen in de PRT, de mexikaanse sectie van de Vierde Internationale, die zich vanaf de eerste dag zeer actief heeft ingezet voor solidariteit en steun voor de nicaraguaanse revolutie. Hij schreef dit artikel kort na de verkiezingen.

De crisis in de post-kapitalistische landen heeft grote gevolgen voor het uitwerken van verschillende strategische hypothesen. Voor het grootste deel van revolutionair links speelde wat het 'socialisties kamp' genoemd wordt een fundamentele rol, als steun bij revoluties. In privé-gesprekken werd veel geklaagd over de bureaucraten in Oost-Europa, maar officieel en publiekelijk namen veel stromingen een totaal onkritische houding in. Vandaag-de-dag bestaat het 'socialisties kamp' niet meer. Er is een soort politieke leegte ontstaan doordat de ontwikkelingen in het Oosten nog niet tot een duidelijke positiebepaling ten opzichte van het imperialisme en de strijd in de Derde Wereld hebben geleid.

De nederlaag van het FSLN zal door de imperialisten en door de latijns-amerikaanse nationale bourgeoisieën worden gebruikt als nieuw bewijs voor het falen van het socialisme en de zinloosheid van revolutie. Zij stellen niet alleen dat de revolutie niet in staat is geweest de nicaraguaanse economie uit haar onderontwikkeling

te halen. Dankzij de revolutie, zo zeggen zij, is de nicaraguaanse economie er slechter aan toe dan ooit. De rekening die zij nu willen presenteren zal gevolgen hebben voor sommige delen van revolutionair-links.

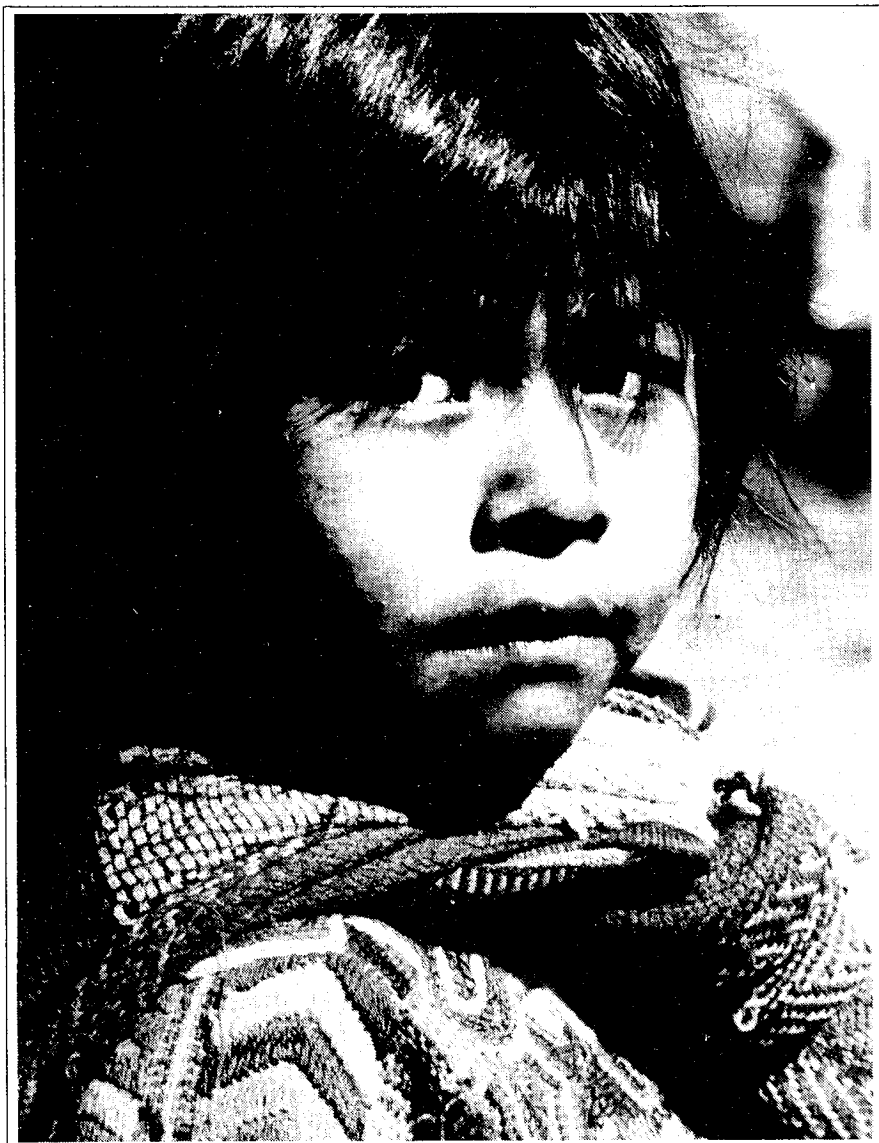
Het moet gezegd worden: de nederlaag in Nicaragua betekent een overwinning voor de imperialistische politieke strategie van 'konflikten met lage intensiteit'. De kontra-revolutie is militair verslagen, maar de Sandinisten betaalden daar militair, economies en sociaal een hoge prijs voor. Het is de contra's nooit gelukt steun te winnen onder de bevolking. Ze hebben zich dan ook niet in een gekontroleerde zone in Nicaragua kunnen vestigen. Maar de contra's hebben desalniettemin de weg bereid voor de overwinning van de oppositie onder leiding van Chamorro, de UNO.

De menselijke kosten van deze oorlog zijn ongelooflijk hoog. Meer dan vijftig procent van het nicaraguaanse overheidsbudget moest aan defensie worden besteed. 70.000 mensen zijn gedood en vele duizenden gewond. Bijna elk nicaraguaans gezin heeft wel iemand verloren, heeft een gewond familielid of leed materiële schade. Dit alles speelde een grote rol in de hoofden van de mensen die voor de UNO stemden, en die dachten dat dat de enige manier was om de oorlog te stoppen en een eind te maken aan de militaire dienstplicht.

Doordat de bevolking genoeg had van de oorlog werd het FSLN gedwongen de verkiezingen te vervroegen. Hierdoor kon het FSLN haar po-

litieke legitimiteit vergroten en kon zij het de Amerikaanse imperialisten moeilijker maken de agressiepolitiek voort te zetten. "Het is de bedoeling van het FSLN om 70 procent van de stemmen en dus een meerderheid in het parlement te halen. Om dat te bereiken gebruikt de president een taal die iedereen kan begrijpen, de taal van honkbal: 'Je moet de bal niet links of rechts raken, maar in het midden'". Dit citaat weerspiegelt vrij goed de elektorale strategie van de Sandinisten. Doel was een sterke meerderheid te winnen door simpele taal te gebruiken, zonder linkse praat, in een campagne zonder militaire uniformen. Maar dit tegengif was niet effectief genoeg tegen de angst van het grote deel van de bevolking dat niet anti-sandinisties genoemd kan worden, maar dat wel betwijfelde of de Sandinisten de oorlog zouden kunnen beëindigen.

Een andere centrale faktor in de nederlaag is de economische situatie die het land kwelt. De groeiende hyperinflatie leidt tot grote onrust in de hele economie. De cijfers spreken boekdelen. In 1985 was de inflatie al 334,5 procent per jaar. In 1986 was zij 747,4 procent. In 1987 liep dat op tot 1347,2 procent. In 1988 werd het ongelooflijke cijfer van 3600 procent bereikt, waarna in 1989 een daling optrad tot 1700 procent. Dit laat duidelijk zien hoe de nicaraguaanse economie onder druk staat. Uiteraard zijn het in de eerste plaats de arme massa's die de prijs hebben betaald voor het economies beleid van de sandinis-

tot 12,75 in 1988. Daar komt nog bij dat ook de instroom van valuta door de export van landbouwprodukten is teruggefallen. In 1979 was dat nog 565,5 miljoen dollar, in 1988 niet meer dan 235,7 miljoen dollar. De nicaraguaanse economische aanpassingspolitiek is dus bijzonder in die zin, dat het land er op geen enkele manier munt uit heeft kunnen slaan.

De greep van het imperialisme is in Nicaragua duidelijker dan in elk ander land in Latijns-Amerika. De economische blokkade heeft haar effectiviteit tegen een arm klein land als Nicaragua bewezen. Je moet je dan ook afvragen of er een ander economisch model mogelijk was geweest voor Nicaragua. Sommigen zullen geneigd zijn te denken dat de oplossing ligt in het nationaliseren van het grootste deel van de produktiemiddelen, om te verhinderen dat marktmechanismen een rol spelen. Maar die oplossing is utopisch.

Nicaragua is een heel klein land met een van de laagste industrialisatiegraden van de wereld. Nicaragua heeft een zeer beperkte produktiekapaciteit, die bovendien vooral gekoncentreerd is in de agrarische exportsector. Het uitgevoerde economische aanpassingsbeleid was zeker niet ideaal. Sommige aspecten hadden veranderd kunnen worden, met name wat betreft het herinvesteren van winsten, maar dat zou de situatie niet fundamenteel veranderen.

Zonder een duidelijke beeld van wat de imperialistische plundering betekent is niets te begrijpen van wat er gebeurt in een land als Nicaragua, dat een diepgaande revolutie probeert uit te voeren en dat met gigantische problemen wordt geconfronteerd bij het opbouwen van een ander soort samenleving. Als we daar het probleem van de oorlog aan toevoegen is het plaatje compleet.

Het vraagstuk is gekompliceerd. De imperialistische landen hebben een belangrijke verandering in de arbeidsverhoudingen doorgemaakt. In het proces van economische herstructurering zijn grote technologische veranderingen gekombineerd met diepgaande veranderingen in de organisatie van de arbeid. Het ter discussie stellen van het taylorisme heeft de deur geopend voor een nieuw soort organisatie in de bedrijven. Dat heeft geleid tot een aanzienlijke toename van de arbeidsproductiviteit. Dit alles is

tiese regering.

In zijn boek 'Nicaragua' schreef Oscar René Vargas: "Het binnenlands produkt daalde tot het nivo van eind jaren vijftig, terwijl het per hoofd van de bevolking zelfs zakte tot het nivo van de jaren veertig. Als we de koopkracht volgens de officiële cijfers in 1980 op 100 stellen, was die in 1988 gezakt tot 3,7. Dit toont overduidelijk dat het levenspeil van de bevolking in elkaar gestort is. En dat gegeven kan effect hebben op het stemgedrag bij de algemene verkiezingen van februari 1990". Deze prognose blijkt nog juister te zijn dan de auteur zelf dacht.

Inflatie blijft Hoewel de inflatie in de eerste helft van 1989 verminderde, dankzij een economisch beleid in de beste traditie van het Internationaal Montair Fonds (IMF), is het levenspeil van de massa's niet verbeterd. De inflatie lag begin van het jaar op 792

procent, maar de lonen namen slechts met 120 procent toe. Erger nog: het prijsindexcijfer voor basisbehoeften steeg met 927,56 procent. Niet alle goederen werden in dezelfde mate door de inflatie geraakt, maar huishoudelijke produkten behoren tot de hardst getroffen.

Van dit soort beleid is sprake in alle landen van Latijns-Amerika, maar met Nicaragua is iets speciaals aan de hand. Terwijl het IMF altijd een strak bezuinigingsbeleid opdringt als voorwaarde voor nieuwe kredieten, heeft Nicaragua geen enkele toegang gekregen tot nieuwe financieringsbronnen. De militaire hulp van de Verenigde Staten aan El Salvador bedroeg 1.630,8 miljoen dollar tussen 1983 en 1987. In diezelfde tijd kreeg de rest van de regio 3.769,8 miljoen dollar. Maar Nicaragua kreeg geen cent. Stellen we de buitenlandse steun in 1985 op 100, dan zien we een daling

doorgevoerd zonder dat de arbeidersklasse in de imperialistische landen in staat is geweest er wat tegen te doen.

Veranderingen in het arbeidsproces

De economische aanpassingspolitiek die verschillende latijns-amerikaanse landen op dit moment ten uitvoer brengen, vereist net zulke veranderingen, maar dan in de kontekst van een desastreuze economische crisis. De produktiviteit is in de imperialistische landen zo sterk toegenomen, dat de latijns-amerikaanse economieën steeds verder terugzakken in hun onderontwikkeling. Omdat dit soort herstruktureringen van arbeidsprocessen niet alleen voor de industrie maar ook voor de landbouw konsekwenties hebben, heeft de nicaraguaanse economie hier ook mee te maken. Het nivo van arbeidsproduktiviteit in landen als Japan en West-Duitsland is hoger dan in het verleden.

In deze situatie kan de wurging door het imperialisme van een revolutie in een arm land in de Derde Wereld alleen worden tegengegaan door een tijdige sterke tegenaanval van de arbeidersklasse in de ontwikkelde landen. De revolutie in de armste landen in de Derde Wereld kan alleen vooruitgang boeken met steun van de arbeid(st)ers in de imperialistische landen.

Een en ander betekent niet dat de Sandinisten geen fouten hebben gemaakt op economies en - in het bijzonder - sociaal vlak. Het bestaan van een categorie leden van het staatsapparaat met een serie privileges werd een stuitende realiteit. De opening van speciale winkels voor diplomaten (de "diplotiendas"), waar bepaalde nicaraguaanse functionarissen beneden de marktprijs konden kopen, wekte de woede op van de minstbedeelden. Che Guevara had hier al voor gewaarschuwd. We denken niet dat in Nicaragua een bureaucratiese sociale laag is uitgekristalliseerd, maar de schadelijke effecten van dit soort verschijnselen in een verwoest land kunnen niet worden ontkend.

De zwakte van de na de revolutie gevormde massaorganisaties is een ander centraal element in de nederlaag van het FSLN, net als de verhouding tussen de staat, de partij en de massa's. De grote volksorganisaties hebben ernstig te lijden gehad van het economies beleid en kwamen voor

een dilemma te staan. Ofwel druk organiseren om de economiese politiek van de regering te veranderen. Ofwel die politiek steunen en in de ogen van de massa's verworden tot niet meer dan instrumenten van de staat.

Bijeenkomsten met het volk Er waren twee opstellingen. De "oog in oog"-diskussies van de bevolking met sandinistische leiders werden vaak georganiseerd met de uitgesproken bedoeling druk op de president uit te oefenen om - gedeeltelijke - veranderingen door te voeren in de loon- of kredietpolitiek. Daniel Ortega heeft ook een aantal economiese maatregelen bijgesteld. Maar op deze bijeenkomsten werd de economiese politiek ook ondersteund en toegejuicht, wat tot negatieve reacties van de massa's leidde.

Deze onvrede werd noch gekanaliseerd noch georganiseerd door de UNO. Naar mijn mening is dat nog steeds zo. Maar er ontstond een zwijgende, nauwelijks grijpbare negatieve opstelling. De slotmanifestatie van Daniel Ortega in Managua trok honderdduizenden mensen (500.000 volgens de meest gematigde schattingen). Er waren ook grote mobilisaties in Masaya, Leon en in andere plaatsen. Maar velen die er aan deelnamen stemden niet voor het FSLN maar voor de UNO. Sommige deelnemers moeten toen al besloten hebben op Violeta Chamorro en op haar kandidaten voor het parlement en voor de gemeenteraden te stemmen. Toch namen al deze mensen deel aan FSLN-bijeenkomsten. Daarvoor zijn twee verklaringen. Mensen stemden voor de UNO vanuit het idee dat het FSLN de verkiezingen wel zou winnen, maar dat het nodig was een tegenwicht te bieden. En mensen gingen onder een zekere druk naar de bijeenkomsten. Niet omdat iemand in het bijzonder hen dwong, maar simpelweg door het gewicht van de staat in de samenleving en door het bestaan van een officiële regeringspartij. Latijns-amerikanen zijn zeer bekend met dit soort situaties.

Ik wil op geen enkele manier een vergelijking maken tussen Nicaragua en de totalitaire regimens in Oost-Europa. Niets zou onjuister zijn dan dat. Maar het FSLN reduceerde het probleem van de opbouw van een democraties land tot een meerpartijensetel, vrije verkiezingen en algemeen

kiesrecht. Er werd geen democratie van een ander soort ontwikkeld: de embryonale vormen waren daar aan het begin van de revolutie voor aanwezig. Dit is zeer essentieel.

De grote massa van de bevolking kan een economiese politiek en oorlog zoals in Nicaragua niet aksepteren zonder in staat te zijn daar zelf direkt besluiten over te nemen. De identifikatie tussen de massa's en de staat was niet vernietigd. Maar doordat direkte lijnen niet bestonden, begreep de meerderheid van de werkenden in de stad en op het platteland niet wat de redenen waren voor bepaalde economiese maatregelen.

Imperialistische agressie weerstaan

Het FSLN zal nu moeten vasthouden aan het opbouwen van een democraties volksmacht. Alleen zo'n regering kan de voorwaarden scheppen om de imperialistische agressiepolitiek te weerstaan, door de werkenden tot meesters en meesteressen van hun eigen geschiedenis en toekomst te maken. In de huidige situatie in Nicaragua kan het herwinnen van de regeringsmacht met parlementaire middelen zelfs via de consolidatie van zo'n volksmacht gaan.

De uitslag van de verkiezingen veraste niet alleen het FSLN, maar ook de UNO. De discussies in deze coalitie gingen vooral over welke plaats de kandidaten van de verschillende organisaties voor het parlement op de regionale lijsten zouden krijgen en over de eerste vijf namen op die lijsten. De UNO verwachtte zo'n 33 procent te halen. En een aantal dagen na 25 februari had de UNO nog geen basis voor de formatie van een stabiele regering, om een burgeroorlog te voorkomen en om de invloed van het FSLN in de samenleving terug te dringen.

Dit heeft alles te maken met de aard van UNO. Deze coalitie kon alleen gevormd worden door de druk van de regering van de Verenigde Staten. De Financial Times (28-2-1990) noemde de UNO "een bonte alliantie gesteund door de Verenigde Staten". De coalitie loopt van de extreemrechtse Nationale Aktiepartij (PAN) tot de Communistiese Partij van Nicaragua (PCdN), die van stalinistische origine is. Onmiddellijk na de verkiezingen liet de gekozen vice-president, Virgilio Godoy, weten het niet eens te zijn met de door Chamorro benoem-

de onderhandelaar die de overdracht met het FSLN moet voorbereiden. Godoy zei zichzelf als de beste kandidaat voor zo'n taak te zien.

Godoy lijkt niet alleen aan grootheidswaanzin. Dit soort meningsverschillen weerspiegelen verschillen binnen de UNO. In zijn slotspeech voor de verkiezingen sprak Godoy dreigende taal aan het adres van de sandinistische regering. Hij stelde dat hij hen na 25 februari "de rekening zou presenteren". Violeta Chamorro begreep daarentegen dat een konfrontatiepolitiek totaal kontraproduktief is. Zij heeft zich vereenzelvigd met de stroming die direkt de belangen van de Verenigde Staten vertegenwoordigt. Die wordt op dit moment geleid door Alfredo César van de Sociaal-Demokratische Partij (PSD), die tot de sandinistische regering behoorde maar zich later bij de contra-leiding aansloot. Deze stroming wil het karakter van het staatsapparaat veranderen zonder in een burgeroorlog terecht te komen. Ze wil eerst een groter deel van de macht in handen krijgen voordat ze radicalere maatregelen tegen de Sandinisten gaat nemen. De troefkaart die ze daarvoor uitspeelt is de legaliteit van de UNO en de legitimiteit van de verkiezingen.

Het FSLN botst hier op een beperking die eenvoudig te verklaren is in de kontekst van de imperialistische agressie. In een poging erkenning te krijgen tekende het FSLN de akkoorden van San Isidro. Daarmee accepteerde ze het staatskoncept waarin de legaliteit en legitimiteit van regiems direkt voortvloeit uit verkiezingsuitslagen. Vanuit deze optiek is de regering van Christiani in El Salvador legaal en legitiem, omdat ze het resultaat is van een elektoraal proces, hoewel de grootste politieke kracht in het land niet aan de verkiezingen deelnam en hoewel de president slechts 20 procent van de stemmen haalde.

Erger nog: vanuit deze benadering kan een regering doen wat ze wil als ze eenmaal gekozen is. Als ze de leiders van massabewegingen aflacht, zes Jezuiten vermoordt en de bevolking in het wilde weg bombardeert is daar niks slechts aan, want ze is nou eenmaal gekozen.

Legaliteit en legitimiteit De verschillen tussen legaliteit en legitimiteit worden in deze benadering verdoe-

zeld. Alfredo Christiani en Violeta Chamorro zijn gekozen volgens "feitelijk bestaande" wetten in hun land, maar dat betekent nog niet dat ze legitimiteit hebben. De legitimiteit van een revolutie of sociale beweging komt juist voort uit het verlies aan legitimiteit van een regeringsinstelling. Met andere woorden: legitimiteit omvat en weerspiegelt het probleem van de politieke hegemonie in een samenleving. De legitimiteit van de regering van Violeta Chamorro wordt gekompromitteerd door de steun die zij krijgt van de Verenigde Staten.

In Nicaragua zien we zij aan zij twee vormen van legitimiteit. De legitimiteit van het resultaat van de verkiezingen van 25 februari en de legitimiteit die voortvloeit uit de revolutie van 19 juli 1979. Het is van belang deze situatie goed te begrijpen. De nicaraguanen hebben niet massaal tegen de nicaraguaanse revolutie gestemd. Zij stemden tegen het beleid van de regering en tegen de economische politiek. Maar zij stemden niet voor de politieke schema's van de imperialisten. Zij stemden tegen de oorlog, maar niet voor de contra's.

Zij hebben niet tegen de landbouwhervormingen gestemd, niet tegen het recht van arme mensen op het bezit van het land waarop zij leven, niet tegen de nationalisatie van de banken en niet tegen het staatsmonopolie op de buitenlandse handel. Ze hebben nog minder gestemd tegen het stakingsrecht of tegen bijstand voor oude mensen. Ze hebben zelfs niet tegen het sandinistische volksleger gestemd, hoewel ze geen verplichte militaire dienst meer willen.

Deze twee legitimiteiten staan dus lijnrecht tegenover elkaar. Het FSLN moet de uitslag van de verkiezingen accepteren, maar moet ook - zoals haar leiding zegt - de verworvenheden van de revolutie verdedigen. De weg tussen deze twee legitimiteiten is bezaaid met tegenstellingen en onoverzichtelijke bochten. Het probleem van het leger is overduidelijk.

Drie mogelijkheden. Wat kan er nu gebeuren? Er zijn voor het Sandinistische Volksleger drie mogelijkheden.

1. Het FSLN zou kunnen denken dat het onvermijdelijk is zes jaar te wachten voor ze in de regering kan terugkeren. In dat geval zou het FSLN niet langer de partij van de revolutie

van 19 juli zijn en een sociaal-demokratische partij worden. In dit scenario zou het FSLN niet langer de belangen en verworvenheden van de revolutie verdedigen en bovendien de ontbinding van het volksleger aksepteren.

Er is weinig kans dat deze hypothese realiteit zal worden. De opstelling van de leiding en militanten van het FSLN na de verkiezingsuitslag wijst in de tegenovergestelde richting. Ik blijf daarom optimistisch over de onmogelijkheid van dit scenario.

2. In een tweede scenario zou het FSLN een harde lijn kiezen en geen enkele overeenkomst voor de overdracht aan Chamorro aksepteren. Het FSLN zou ook vasthouden aan haar leidende rol in het leger. In zo'n situatie is een imperialistische interventie heel goed mogelijk: de beslissing tot een interventie is al genomen voor het geval er geen akkoorden met Chamorro zouden komen.

3. De laatste mogelijkheid is dat het FSLN gedwongen is tot onderhandelingen over een aantal aspecten van het staatsapparaat en zelfs over het leger, om geen aanleiding aan de UNO of haar baas, de Verenigde Staten, te geven voor een invasie. Tegelijkertijd ontwikkelt ze een politiek van klasstrijd, creëert stap voor stap onregeerbare terreinen en wint de meerderheid van de bevolking voor de legitimiteit van de revolutie. In dit scenario is de vraag niet of dit alles twee of zes jaar duurt, maar hoe de politieke hegemonie in de samenleving herwonnen kan worden in een zeer ingewikkelde internationale kontekst.

Het FSLN (en met haar de hele revolutionaire voorhoede in Latijns-Amerika) verkeert in een zeer moeilijke politieke situatie. Perestroika, de agressieve politiek van het imperialisme en het falen van nationalistische stromingen vergemakkelijken een scherpe internationale anti-kommunistische kampanje. De fabeltjes over "het einde van de geschiedenis" en over de behoefte aan "zwakke" ideologieën botsen op de sociale realiteit van honger en armoede.

Er wordt een nieuw hoofdstuk geschreven in de strijd van de volkeren van Latijns-Amerika. Net als in 1979 bevindt het FSLN zich op dit moment in de frontlinie van die strijd. Ondanks haar verkiezingsnederlaag en een aantal fouten, is het FSLN nog steeds de voorhoede van de latijns-amerikaanse revolutionaire organisaties.

De politieke en theoretische betekenis van Trotsky: dat was het onderwerp van een uniek internationaal kongres, dat van 26 tot 29 maart werd gehouden in Wuppertal. Het initiatief was afkomstig van dezelfde groep linkse Duitse professoren die twee jaar geleden met veel succes een soortgelijke bijeenkomst over Nikolai Boecharin had georganiseerd. (Er was destijds een grote delegatie Russische historici en politikologen; korte tijd later werd Boecharin in de Sovjet-Unie gerehabiliteerd).

De plaats van samenkomst was op het eerste gezicht een beetje vreemd: een bezinningscentrum voor christelijke jonge mannen aan de rand van het Roergebied. Maar de gebeurtenis was daardoor niet minder belangwekkend. Zo'n honderdtwintig deskundigen en geïnteresseerden uit negentien landen luisterden naar ruim vijftig voordrachten en diskussieerden van 's ochtends vroeg tot soms diep in de nacht met elkaar over het denken en handelen van de "tweede man" van de Russische revolutie, die later de Vierde Internationale heeft opgericht.

Aanwezigen Min of meer als eregasten waren aanwezig Esteban Volkov, Trotsky's kleinzoon, en A. Antonov-Ovsejenko, de bejaarde zoon van de man die de aanval op het Winterpa-

leis leidde. Heel belangrijk was natuurlijk de aanwezigheid van opnieuw vele Sovjet-historici en -politikologen. Alleen al door er te zijn maakten zij duidelijk dat na Boecharin nu ook Trotsky in de USSR als een belangrijke historische persoonlijkheid wordt gezien. Sommigen van hen zullen wel een slecht geweten hebben gehad (of zijn handige opportunisten). Bijvoorbeeld N.A. Vasetsky van het Moskouse Instituut voor Marxisme-Leninisme, een rijzige partij-ideoloog die in het verleden verschillende grove anti-trotskistische smaadschriften heeft gewrocht en die nu - bijna als of er niks aan de hand is - meedeelde dat nog dit jaar bij een officiële Sovjet-uitgeverij een keuze uit Trotsky's werk zal verschijnen, een stevig boek van om en nabij de vijfhonderd bladzijden. Aanwezig was ook een delegatie uit de Chinese Volksrepubliek; de organisatoren hebben erop aangedrongen

over deze mensen geen nadere details te publiceren, omdat zij daarvan schade zouden kunnen ondervinden. Present was verder een aantal academische Trotsky-specialisten, sommigen zeer befaamd (onder anderen Robert V. Daniels en Baruch Knei-Paz). En natuurlijk waren er tal van kameraden van diverse revolutionair-socialistische stromingen, voor wie Trotsky nog steeds méér is dan zomaar een interessante figuur uit het verleden (bijvoorbeeld Tom Kemp, Livio Maitan, Ernest Mandel, Michel Raptis, Hillel Ticktin). De gelijktijdige aanwezigheid van al deze mensen leidde soms tot spanningen. Zo kon de oude Poolse trotskist Ludvik Hass, die wegens zijn politieke overtuiging vele jaren in stalinistische gevangenschap heeft moeten doorbrengen, niet goed aangaan dat hij met de eerder genoemde Vasetsky aan één tafel moest zitten; tenslotte had de Rus zijn lang-

TROTSKY-SYMPOSIUM

durig lijden vroeger ideologies gerechtvaardigd ...

Het feit dat al deze mensen hier bijeen waren, trotskisten, nog nauwelijks afgekickte stalinisten en beoefenaren van de "zuivere wetenschap" - dat op zich maakte dit kongres al tot een historische gebeurtenis. Nooit eerder werd zo openhartig over Trotsky gediskussieerd door revolutionairen en academici uit "Oost" en "West".

Bijdragen Het wetenschappelijk nivo had daar overigens wel onder te lijden. Niet alle deelne(e)m(st)ers wisten dat er een grens ligt tussen wetenschap en propaganda. De hoogbejaarde Raptis bijvoorbeeld (beter bekend als Pablo) hield met fonkelende ogen en veel retories vuur een betoog dat weinig met Trotsky te maken had en veel met de jaren waarin hij sekretaris van de Vierde Internationale is geweest.

Ook het peil van de serieuzere bijdragen was niet steeds indrukwekkend. Met name de chinese spre(e)k(st)ers bleken eigenlijk niet veel van het onderwerp af te weten en warmden vaak oude kletsboek op over Trotsky als de-man-die-bedacht-wat-Stalin-later-uitvoerde. Maar misschien mag hen dit niet kwalijk worden genomen, gezien de censuur waaronder zij gebukt gaan. Ook hier woog het feit dat deze mensen aanwezig waren en Trotsky ernstig namen zwaarder dan de inhoud van wat ze te berde brachten.

Dit alles wil niet zeggen dat er niets wezenlijks werd gezegd. Soms ging het daarbij om zaken die alleen interessant waren voor de fijnproevers, maar er werden ook dingen meege-deeld die voor een ruimer publiek van belang kunnen zijn. Zo sprak Vitaly Startsev (Hertzen Instituut, Leningrad) over zijn onderzoek in de Sovjet-

archieven waaruit definitief zou zijn gebleken dat Lenin aan het eind van zijn leven Trotsky als zijn opvolger had gezien en dat zijn politieke testament door verraad van zijn sekretaresse reeds tijdens zijn leven bij alle belangrijke bolsjewistische leiders (Trotsky, Kamenev, Stalin en anderen) bekend was. De bewijzen voor deze beweringen zullen volgens Startsev nog dit jaar gepubliceerd worden.

Een interessante lezing werd gehouden door Judith Shapiro, een vroegere aktiviste van de "Spartacist Tendency", die een dokument uit 1923 heeft ontdekt waarin Trotsky over de - toen al bestaande - verborgen werkloosheid in russiese staatsbedrijven zei: "We zijn gedwongen arbeiders te ontslaan [...]. We mogen ons voor deze verantwoordelijkheid niet drukken, want het zou van zeer grote lafheid getuigen jegens de gehele arbeidersklasse en haar partij als zij werkloosheid zou verhullen, dat wil zeggen als in de bedrijven een overschot aan arbeiders wordt aangehouden die nauwelijks werken, voor de helft werken, voor een derde werken, alleen maar om ze niet aan openlijke werkloosheid bloot te stellen. [...] Er kan geen twijfel over bestaan dat verborgen werkloosheid de ergste, de minst effectieve, de duurste vorm van sociale zekerheid vormt. [...] Deze valse vorm van sociale zekerheid korrumpert ons ekonomies apparaat, dat onder deze omstandigheden niet korrek kan kalkuleren. [...]"

Het is beter, korrekter en gezonder de werklozen direkt en openlijk te ondersteunen dan via een verborgen route."

Over niet al te lange tijd zal iedereen deze en andere opmerkelijke ontdekkingen kunnen nalezen. De beste bijdragen aan het kongres zullen namelijk binnenkort gebundeld in meerdere talen verschijnen. De organisatoren overwegen om over een jaar of twee een derde bijeenkomst te organiseren, over Lenin.

Marcel van der Linden

u i t d e rechtse pers

Begin april kwamen veel bladen met een tussenstand ten aanzien van de Europese gemeenschappelijke markt. Aanleiding was het feit dat de geplande integratie van de twaalf deelmarkten tot één grote EG-markt nu minder dan 1000 dagen weg is. De Europese Commissie kwam met een rapport waarin werd becijferd dat 60 procent (158) van de afgesproken 279 richtlijnen nu rond is. Dat schiet dus lekker op, zou je zeggen. Toch zijn er nog veel problemen die de komende tijd moeten worden opgelost. Om te beginnen¹ zijn de makkelijkste zaken het eerst opgelost en worden de meest cruciale punten steeds verder vooruit geschoven. Bij de 121 nog uit te werken richtlijnen zitten veel hete hangijzers, zoals de controle op het goederenverkeer tussen landen en de controle op reizigers binnen en naar de EG. Daarnaast is er sinds 1985 een serie nieuwe problemen bijgekomen. Begin april had de Europese Commissie er al ruim twintig in kaart gebracht, onder andere over verzekeringen, over telecommunicatie en over het gebruik en de productie van chemicaliën. Deskundigen verwachten dan ook dat niet alles geregeld zal kunnen worden vóór de gemeenschappelijke markt op 1 januari 1993 officieel in werking treedt. Er zijn ook andere problemen. In het algemeen en in theorie is (bijna) iedere regering van de twaalf EG-landen voorstander van de gemeenschappelijke markt. Maar als een en ander conse-

Europa verandert in hoog tempo. Gepland, in het kader van 'Europa 1992', de Europese gemeenschappelijke markt. En volstrekt ongepland, als gevolg van de stormachtige ontwikkelingen in Oost-Europa. In deze aflevering van 'Uit de Rechtse Pers' aandacht voor enkele ontwikkelingen op de weg naar wat volgens rechts, de ondernemers én de sociaal-demokratie op zo kort mogelijke termijn één groot en sterk verenigd kapitalisties Europa moet worden.

Europa komt raan: zit Oost-Europa erbij ?

kwenties gaat krijgen blijkt het enthousiasme vaak minder groot. In EG-verband uitgewerkte richtlijnen moeten in de respectievelijke EG-landen in werking worden gesteld. En veel regeringen lijken daar tot nu toe niet erg happig op. De Zwitserse bank Lombard Odier & Co publiceerde onlangs² een analyse over de voortgang van de Europese integratie. Daarin wordt bekeken of en hoe de 68 richtlijnen (van de 279) die eind 1989 waren vastgesteld consequenties hebben in de EG-landen. Dan blijkt dat niet meer dan 7 van de 68 overeengekomen richtlijnen op dit moment kracht van wet hebben in alle twaalf EG-landen. Sommige landen zijn zeer laks met het

bekrachtigen van EG-richtlijnen, zoals uit de volgende tabel blijkt:

Aantal in nationale wetten omgezette richtlijnen:

Land	Omgezet
Frankrijk	54
Denemarken	51
Nederland	51
Groot-Brittannië	50
Luxemburg	48
West-Duitsland	47
Ierland	46
België	46
Griekenland	39
Spanje	30
Italië	29
Portugal	21

De Zwitserse bankiers konkluderen dat er een algemene weerstand bestaat om belangrijke nationale bevoegdheden over te dragen aan de Gemeenschap. De recente oproep

van Kohl en Mitterand om ook per 1 januari 1993 een politieke unie in de Europese Gemeenschap te vormen³ is ongetwijfeld mede bedoeld om dit soort weerstanden bij regeringen en parlementen in betrokken landen te verminderen.

Kapitaal zonder vaderland Politieke unie of niet, voor investeerders zijn er al bijna geen grenzen meer. Het blad 'Economic Policy' publiceerde een onderzoek waarin de economische gevolgen van de gemeenschappelijke markt voor de verschillende EG-landen en economische sectoren worden gespecificeerd. Daarin wordt onder andere gesteld dat in veel landen en sectoren weinig zal veranderen, omdat in de praktijk vaak al geen sprake meer is van aan grenzen gebonden beperkingen en belemmeringen.⁴ Een recente ervaring van onze eigen minister Kok spoort aardig met dat beeld. De vice-premier sprak in maart j.l. een groep managers toe. Hij riep daar de Nederlandse ondernemers op "niet slapende rijk te willen worden, minder te beleggen en meer te investeren in de toekomst van ons land."

Nou, dat viel natuurlijk niet goed, want ondernemers maken zelf wel uit wat ze met hun geld doen. VNO-voorzitter Van Lede noemt Koks oproep om in Nederland te investeren: "Provinciaals. Op Europese schaal is dat net zoiets als pleiten voor investeringen in Groningen. Nederland is niet meer dan een Europese provincie". En ook ondernemer

u i t d e rechtse pers

van Driel spreekt klare taal: "Een fabriek is geen sociale werkplaats. Een duwtje van een minister heb ik niet nodig. Als hij dat toch wil geven, laat hij er dan maar een cheque aan hangen. Als ondernemer heb je maar één zorg: dat je winst per aandeel op peil blijft." ⁵ Nu 'Europa 1992' zo dichtbij komt beginnen ook sommige vakbondsbestuurders wat meer twijfels te krijgen over het sociale gehalte van dit Europa. De toch niet als radikaal bekend staande Piet Vos, econoom van de Industriebond FNV, ziet uit welke hoek de wind waait: "Ondernemend Nederland lijkt en masse te kiezen voor het model waarin de BV Nederland konkurreert met bijvoorbeeld de BV Bondsrepubliek -of straks het Verenigd Duitsland." Vos zegt terecht "het Europa van de ondernemers is niet ons Europa" ⁶, en hij vindt dat voorkomen moet worden dat "de arbeidsomstandigheden en arbeidsvoorwaarden als gevolg van de konkurrentie steeds meer in de verdrukking raken. Het is nog steeds de boodschap dat wij ons aan het laagste sociale nivo zouden moeten aanpassen, waar ik mij tegen verzet".

Nieuwe kansen in het oosten Intussen laten steeds meer ondernemers een willig oogje vallen op Oost-Europa. Het aantal geregistreerde joint-ventures neemt daar razendsnel toe ⁷, zoals blijkt uit het staatje op deze pagina.

Het gaat in veel gevallen (nog) niet om erg veel geld, en veel van dit soort

Aantal geregistreerde joint ventures in Comecon-landen en Joegoslavië:

Land	1-1-88	1-1-89	1-1-90	1-3-90
Sovjet-Unie	23	191	1274	1400
Hongarije	102	270	800	1000
Polen	13	55	900	1000
Tsjechoslowakije	7	16	60	65
Bulgarije	15	25	30	30
Roemenië	5	5	5	4
Joegoslavië	235	368	750	820
Totaal	400	930	3819	4315

joint-ventures zullen uiteindelijk mislukken. Maar dat neemt niet weg dat Oost-Europa zeker op termijn een enorme groei-markt gaat vormen voor investeringen, goedkope arbeidskrachten en afzet voor westers kapitaal. Dat kan ook konsekventies hebben voor EG-landen. Eind maart sprak Carl Hahn, de grote baas van Volkswagen, 300 spaanse industriëlen en bankiers toe op een bijeenkomst in Lloret de Mar. Daar liet hij duidelijk blijken dat Spanje niet langer het favoriete Europese investeringsland is voor west-duitse ondernemers, nu er zoveel nieuwe mogelijkheden in Oost-Europa ontstaan. Hahn adviseerde de spaanse ondernemers ook naar het oosten te trekken, want "binnen vijf jaar herken je die landen daar niet meer terug." ⁸

Uitbreiding EG De revolutionaire ontwikkelingen in Oost-Europa en de eenwording van de beide Duitslanden leiden tot een hele serie nieuwe vragen op de politieke agenda van de EG. De landen (o.a. Oostenrijk) die zich eerder al voor aansluiting bij de gemeenschappelijke markt meldden zijn tot begin 1993 in de wachtka-

mer gezet. Dat wordt nog dringen daar, want er komen ook enkele oost-europese landen bij die interesse hebben. Binnen de EG-top is men huiverig voor een desintegratie van de Comecon en een snelle aansluiting van Hongarije of Tsjechoslowakije bij de EG: "Hierbij speelt een rol dat men het liefst één aanspreekpunt heeft in Oost-Europa. Daarnaast bestaat de vrees dat verdere desintegratie in Oost-Europa leidt tot regelrechte chaos. De buitenlandse handel van de oosteuropese landen is vooral intra-Comeconhandel, zo wordt in Brussel benadrukt. Men deelt er niet de mening die in een aantal oosteuropese landen, met name Hongarije, Polen en Tsjechoslowakije, wel valt te beluisteren, namelijk dat de eigen handelsstromen betrekkelijk snel op het westen zouden zijn te richten. In Brussel vindt men dat de oosteuropese landen nog niet rijp zijn voor zo'n operatie, gezien hun vaak beperkte konkurrentiekracht, schreef Het Financieel Dagblad op 26 april. Frans Andriessen, vice-voorzitter van de Europese Commissie, schetste onlangs in de 'NAVO-kroniek' het stap-voor-

stap-beleid van de EG ten aanzien van Oost-Europa. Dat hij dat in het maandblad van de NAVO deed is geen toeval. Kennelijk hebben de traditioneel gescheiden optredende EG en NAVO eenzelfde beoordeling van de ontwikkelingen in Oost-Europa. Daar komt bij dat binnen de EG steeds meer over een gemeenschappelijk buitenlands beleid en een gemeenschappelijke defensiepolitiek wordt gesproken. Met Kohl en Mitterand als grote aanjagers nam de EG-top eind april in Dublin een serie besluiten die de politieke integratie van de EG moet versnellen. Zelfs de grootste enthousiasteling ziet nog niet gelijk een Europese regering ontstaan. Maar dat de integratie van de EG versneld zal gaan worden kan nog nauwelijks worden betwijfeld. Steeds meer wordt daarbij ook gesproken over de internationale rol van dit Europa, zodat na de economische unie, de monetaire unie en de politieke unie ook de militaire unie op de agenda komt. Vreemd in deze tijd van onspanning? Niet echt. Want zei niet een bekend iemand eens dat oorlog gewoon het voortzetten van politiek is met andere middelen?!

(1-5-'90) Robert Went

1. Financial Times, 2-4-1990
2. Financieel Dagblad, 18-4-1990
3. NRC-Handelsblad, 19-4-1990
4. The Economist, 21-4-1990
5. NRC-Handelsblad, 11-4-1990
6. Financieel Dagblad, 18-4-1990
7. Financieel Dagblad 17-4-1990
8. Financial Times, 26-3-1990

Indonesië: strijd op vele fronten

door Subakat

Velen zijn de laatste maanden weer wakker geschud: de mensenrechten in Indonesië worden nog steeds met diktatoriale voeten getreden. De hypokriete dubbelzinnigheid van 'onze' Minister van Ontwikkelingssamenwerking, Jan Pronk, in zijn reactie op de dreigende executie van politieke gevangenen is veel mensen in het verkeerde keelgat geschoten. Hoewel de meerderheid van de Tweede Kamer besloot dat geen geld meer mag worden gegeven zolang de doodvonnissen niet van de baan zijn, besloot Pronk een nieuw hulpverdrag gewoon te ondertekenen. Het Soeharto-bewind haalde opgelucht adem.

In 1993 zijn er presidentsverkiezingen in Indonesië en daarom is de regering Soeharto bezig haar imago op te poetsen. Zij probeert haar slachtpartij uit 1965 in de schoenen te schuiven van de Kommunistische Partij. Ook tracht zij ons te doen geloven dat met onze financiële hulp de armoede van de indonesiese bevolking kleiner aan het worden is. Stopzetting van deze steun zal vooral de armste groepen treffen, zo waarschuwt zij ons.

In het vorige nummer van De Internationale hebben we het eerste deel van een artikel over de sociale en politieke verhoudingen in Indonesië geplaatst. Onderstaand het tweede en laatste deel. Hierin wordt met name ingegaan op de drie meest in het oog springende 'strijdfronten' in Indonesië: de strijd tegen de diktatuur en voor politieke rechten, de strijd tegen de vernietiging van het tropies regenwoud en tot slot de nationale bevrijdingsbewegingen.

De konklusie van de auteur wijst ons op de verplichting tot internationale solidariteit met het verzet in Indonesië zelf: "Omdat steun van bijna alle imperialistische landen wezenlijk heeft bijgedragen aan de instandhouding van Soeharto's diktatuur de afgelopen 25 jaar, is het noodzakelijk om deze 'life-line' te verbreken."

Soekarno (links) en Soeharto tijdens een militaire ceremonie in Jakarta in de jaren zestig.

Wrede repressie Het is moeilijk te schatten of de levensstandaard van het stedelijk- en plattelandsproletariaat alsmede dat van de armen in de stad en de arme boeren in absolute termen gedaald is onder Soeharto's bewind. Deze was namelijk onder Soekarno al heel slecht. Zeker is dat hun relatief aandeel in de welvaart van het land drasties kleiner is geworden. Zelfs een kleine stijging van de levensstandaard in sommige sectoren (zoals in de dienstensektor en de olie-industrie) gaat momenteel verloren, nu de regering met een door het IMF geïnspireerd bezuinigingsbeleid probeert om de massa van de bevolking te laten betalen voor de buitenlandse schuld.

De economische crisis, de wijdverbreide werkloosheid en de verdeeldheid binnen de arbeidersklasse geven al aan dat de omstandigheden waaronder de uitgebuite massa's hun strijd moeten voeren voor zelfs de meest bescheiden directe eisen, zeer moeilijk zijn. Maar hun strijdbaarheid wordt het meest belemmerd door de wrede

repressie van de regering. Die richt zich tegen iedere poging om een verbetering aan te brengen in de materiële omstandigheden en natuurlijk ook tegen iedere poging om elementaire politieke rechten te verkrijgen. De kracht van de arbeiders en de arme boeren is volledig versplinterd door de vernietiging van hun organisaties in 1965-1966.

Problemen bij de organisatie van verzet De traumatische ervaring van de fascistiese en militaire repressie die dichtbij genocide kwam in bepaalde delen van het platteland van Centraal en Oost Java - hier zijn gehele 'kommunistiese' dorpen uitgemoord - lijkt te worden onderschat door sommige (zelfs progressieve) analitici. Zij proberen de moeilijkheden bij het organiseren van verzet tegen Soeharto te verklaren met argumenten als 'traditionele onderworpenheid van de Javanen' en andere 'kulturele belemmeringen'. Zekere achterlijke en autoritaire gedragspatronen die geworteld zijn in de traditionele kultuur worden

inderdaad soms zeer handig uitgebuit door de regering en door individuele kapitalisten of landeigenaren. Toch zou het misleidend zijn om dergelijke factoren te analyseren los van de concrete politieke kontekst en hun historische ontwikkeling.

Maar ondanks deze ongunstige omstandigheden zijn arbeidsconflicten zeker niet zeldzaam. De eisen die de arbeiders stellen in hun strijd richten zich op ontslagen, uitkeringen bij ontslag, hogere lonen, hogere toeslagen, werkomstandigheden, enzovoorts. Ook de vormen van actie variëren, van het indienen van klachten bij de geschillenkommissie of gezamenlijke gebeden tot demonstraties en stakingen.

De reacties van individuele kapitalisten en het repressieapparaat lopen ver uiteen. Hun gezamenlijk uitgangspunt is het te allen tijde voorkomen van een geschil dat lang genoeg kan duren om arbeiders zelfvertrouwen en strijdervaring te geven en om een aktieleiding te laten vormen. Daarom doen bedrijven soms kleine konsessies, terwijl tegelijkertijd de arbeiders worden geïntimideerd om hun akties te beëindigen. Met de smoes dat de akties door 'politieke elementen' (dat wil zeggen, door kommunisten) gebruikt worden, worden akties hard onderdrukt.

Heksenjacht op verdachte militanten In sommige gevallen wordt een konflikt beëindigd met regelrechte onderdrukking, zoals in het geval van de 800 arbeiders bij de PT Verenigde Blikfabriek in Jakarta, die kollektief ontslagen werden door de Minister van Arbeidszaken, ex-admiraal Soedomo. Soedomo was vroeger hoofd van het beruchte 'kommando voor herstel van orde en veiligheid' Kopkamtip, dat verantwoordelijk was voor meerdere bloedbaden in de nasleep van de coup van 1965.

De geschetste strategie van de regering heeft er in ieder geval tot dusver toe geleid dat iedere vorm van beginnende zelforganisatie de kop is ingedrukt. Zelfs op bedrijfsniveau is er nooit meer dan één actie geweest die geleid werd door dezelfde personen. Gezien de strikte controle door militaire en geheime diensten op arbeidsaangelegenheden, zal het een uiterst moeilijke taak zijn om in deze toestand enige verandering te brengen. Nog een voorbeeld van hoe moeilijk

het is voor arbeiders om zich te organiseren, is dat zij soms zelfs strijd moeten leveren voor erkenning van een bedrijfsafdeling van de door de regering gesteunde gele FBSI vakbondsfederatie. Het valt nog te bezien of industrialisatiepolitiek van de regering, die gericht is op vervanging van verloren inkomsten uit de oliesektor, zal leiden tot een stabielere samenstelling en versterking van het industriële proletariaat.

De toch al moeilijke toestand waarin indonesiëse arbeiders hun strijd moeten voeren, is onlangs nog verder verergerd door een nieuwe heksenjacht op personen die ervan verdacht worden vroeger lid te zijn geweest van progressieve massa-organisaties. Om de arbeiders te intimideren, hebben de afgelopen jaren verschillende malen massaontslagen in de overheidssektor plaatsgevonden. De ontslagenen zouden behoren tot de 'C2' categorie van personen die betrokken zijn geweest bij kommunistiese activiteiten. Sinds 1988 is een campagne op grote schaal voor 'een schoon milieu' gelanceerd. Dit is de indonesiëse versie van de 'Sippenhaft' van de Nazi's: een ieder die ook maar een ver familielid heeft die te maken had met progressieve organisaties vóór 1965, wordt ontslagen, als hij of zij in overheidsdienst of in dienst van enige andere onderneming van 'strategies belang' werkt. Gezien het grote aantal leden van dergelijke organisaties vóór de militaire coup én de verreikende familiebanden, is dit criterium toepasbaar op de overgrote meerderheid van de bevolking. Het is een zeer effectief middel tot intimidatie.

Platteland Wat het proletariaat op het platteland en de arme boeren betreft, hun situatie is eigenlijk nog slechter. De bloedbaden van 1965-66 troffen de armen op het platteland en hun organisatie, het met de PKI verbonden boerenfront BTI, zelfs nog zwaarder dan het stedelijk proletariaat. De zogenaamde unilaterale akties die de aanhangers van het boerenfront gevoerd hadden voor uitvoering van de landhervormingen in 1960, hadden de woede opgewekt van de elite op het platteland. Deze elite was georganiseerd in islamitiese groepen welke een anti BTI/PKI-kampagne voerden, die soms zelfs nog wreder was dan die van het leger. Volgens schaars beschikbare informatie wordt

door de armen op het platteland minder strijd gevoerd dan door de arbeiders in de industrie. Het gaat dan meestal om defensieve kwesties zoals kompensatie voor land dat afgenomen is voor regeringsprojekten, problemen veroorzaakt door vervuiling of de verkiezing van dorpschoufden. Behalve in de weinige gevallen waar mensenrechtenorganisaties in de steden een zaak oppakten of zelfs internationale steun organiseerden, wordt dit soort strijd gewoonlijk snel onderdrukt door intimidatie van het militaire apparaat dat alom aanwezig is, tot in de dorpen toe.

Om het platteland nog nauwer onder controle te houden, mogen zelfs de twee politieke partijen die door het regiem zelf zijn opgericht (de PPP, een samenbundeling van Moslimpartijen en de PDI, een samenbundeling van christelijke en nationalistiese partijen) geen verkiezingskampagnes houden in gemeenten lager dan het nivo van distriktshoofdstad. Alleen de regerende korporatistiese organisatie GOLKAR (overheerst door militairen en ambtenaren) heeft het recht dit te doen.¹

De 'landkwestie' in Indonesië ligt vooral gevoelig vanwege de moeilijke demografiese en ekologiese omstandigheden. Tweederde van de indonesiëse bevolking leeft gekonsentreerd op de drie eilanden Java, Madoera en Mali. Deze eilanden vormen slechts iets meer dan zeven procent van het totale oppervlak. Zo heeft de overbevolking van het platteland van Java een nivo bereikt waar de strijd van de arme boeren en plattelandsarbeiders niet meer gevoerd kan worden met eenvoudigweg de eis 'het land voor degenen die het bewerken'.

Koöperaties gebruikt om arme boeren uit te buiten De situatie wordt nog gekompliceerder door het feit dat boeren-koöperaties gebruikt zijn als nog een middel om arme boeren uit te buiten. Als gevolg hiervan is het idee van koöperatieve landbouw in het algemeen in diskrediet gebracht. Ondertussen hebben de rampzalige gedwongen verhuizingen van honderdduizenden arme boeren naar Kalimantan, Zuid-Sumatra, Sulawesi en West Papoea laten zien dat het probleem ook niet kan worden opgelost door zogenaamde 'lege gebieden' te koloniseren.² Zoals gebieden is uit agronomiese en ekologiese

onderzoeken, heeft de relatieve 'leegheid' van de grotere eilanden van Indonesië beslist ekologiese redenen: de onvruchtbare grond van het tropies regenwoud verdraagt slechts een zeer beperkte hoeveelheid van steeds wisselende beplanting. Deze vorm van beplanting is altijd de traditionele wijze van landbouw geweest van de oorspronkelijke bewoners. Wanneer de uiterst intensieve bebouwingsmethoden, die worden toegepast op de vruchtbare vulkaniese bodem van Java, daarheen worden overgebracht, leidt dat tot ekologiese rampen, zoals omvangrijke bosbranden. Deze branden hebben reeds aanzienlijke delen van de tropiese regenwouden van Kalimantan verwoest.

Organisatie en politieke vrijheden

Hoe belangrijk ieder aktie van arbeiders of arme boeren ter verdediging van hun belangen ook mag zijn, er zal altijd weinig kans op sukses zijn en juist een grotere kans op vergeldingsmaatregelen tegen aktievoerders, wanneer het niet lukt om vakbonden en organisaties van arme boeren op te bouwen. Eén van de belangrijkste voorwaarden voor het weer opkomen van deze organisaties is een minimum aan politieke vrijheid. Het is niet uitgesloten dat een zekere ruimte voor demokratiese vrijheid zal worden gerealiseerd als gevolg van een toekomstige regeringskrisis. Dit kan het gevolg zijn van interne partijstrijd of van een 'liberalisatie' onder een koalitie van hervormingsgezinde krachten binnen het leger en een deel van de industriële bourgeoisie. Deze laatste groepering keert zich tegen het huidige ineffektieve systeem van patronage/begunstiging. Maar we moeten oppassen te veel hoop te hebben in een dergelijke ontwikkeling.

Organisaties voor rechtshulp bieden hulp aan slachtoffers van schendingen van mensenrechten en trachten de regering te dwingen zich tenminste aan haar eigen wetten te houden. Deze organisaties zijn een belangrijke faktor geweest in het aan de kaak stellen van onderdrukking en in

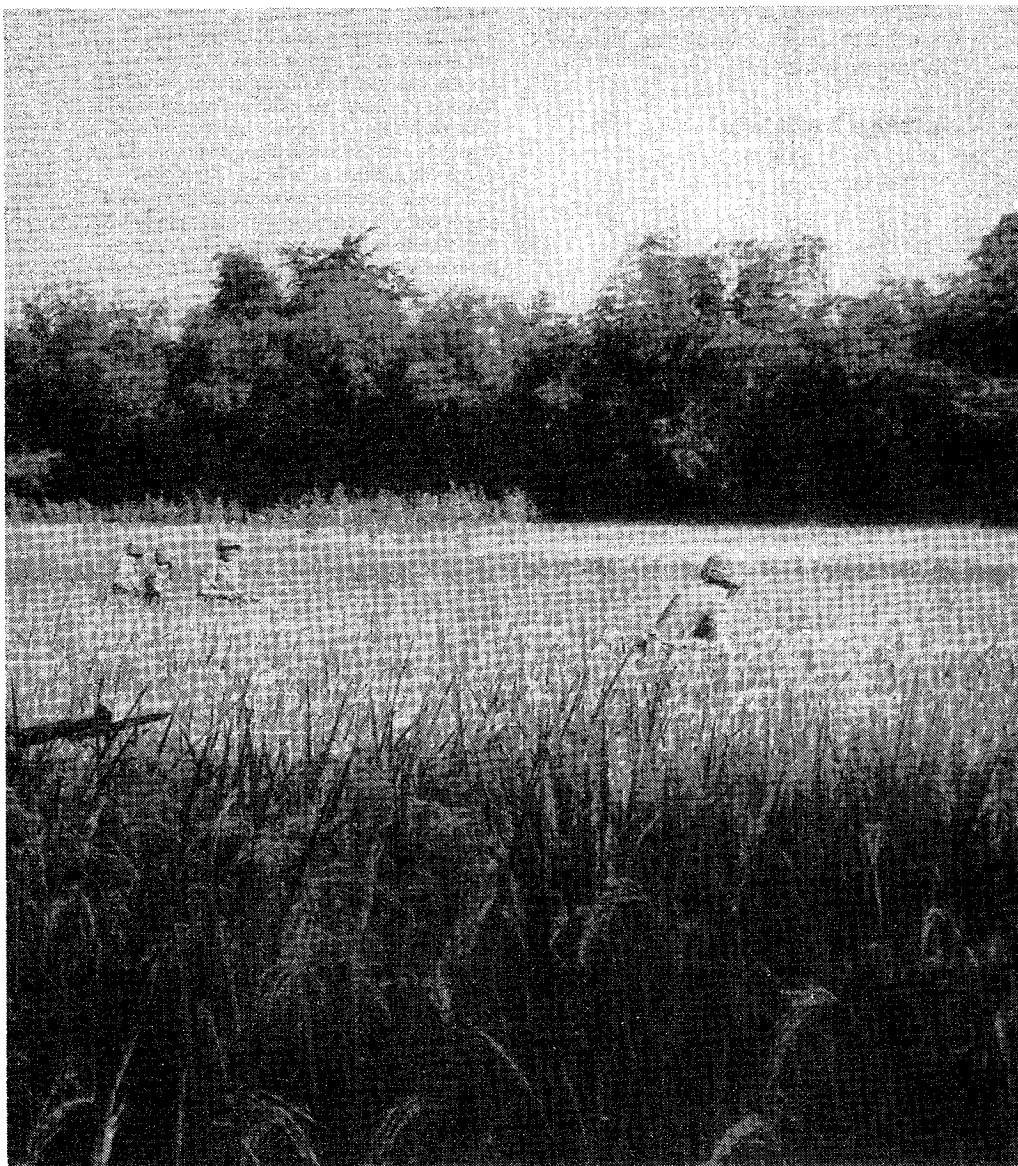
het winnen van enige ruimte voor juridiese verdediging. De schaamteloosheid van de regering in het overtreden van haar eigen wetten tart vaak iedere beschrijving. Onthullingen over misdrijven zoals die vanaf 1985 hebben plaatsgevonden bij processen tegen Moslim-aktivisten, hebben op zichzelf bijgedragen aan een groter krities bewustzijn. Omdat deze aktivisten, waaronder zich behoorlijk wat arbeiders bevinden, enige bescherming krijgen van prominente anti-kommunistiese politici en van religieuze organisaties, is het voor de regering niet gemakkelijk om hen simpelweg aan te pakken.

Vooraf vanwege de gemene onderdrukking van Moslim-aktivisten is sinds 1984 de verbittering jegens Soeharto onder niet-gouvernementele

Moslim-organisaties toegenomen. Een aantal organisaties is sterk gericht op thema's als sociale rechtvaardigheid en politieke rechten. De onderdanigheid van de oudere leiders van de PPP en hun bereidheid tot het aksepteren van de ene vernedering na de andere door Soeharto en zijn trawanten heeft een zekere radikalisering onder jonge aktivisten te weeg gebracht.

Een voorbeeld daarvan is het recente gewaagde protest van de Muhammadiyah studentenorganisatie tegen het verbod op sommige boeken van de linkse schrijver Pramoedya Ananta Toer.³ Een ander voorbeeld is het hardnekkig verzet van bepaalde groepen binnen een tweede studentenorganisatie, de HMI. Dit verzet richt zich op de beruchte Wet op Ver-

Nederlandse militairen in Indonesië.

eniging die bepaalt dat de staatsideologie van 'Pancasila' het enige principe mag zijn volgens welke groepen zich mogen organiseren.

Het aantal groepen dat zich richt op vervuilingproblemen of dat hun rechten verdedigt tegen regeringsprojecten (kompensatie voor afgepakte grond bijvoorbeeld) is toegenomen. Het bewind is zich bewust van de gevaren die een dergelijke ontwikkeling voor haar vormt, getuige de harde wet op maatschappelijke organisaties die niet lang geleden is ingevoerd.

De mate van ontevredenheid onder de massa's over de regering werd duidelijk gedemonstreerd tijdens de verkiezingskampanje in 1986, toen er

grote bijeenkomsten werden georganiseerd door de PDI. Deze partij wordt gewoonlijk geassocieerd met de nog steeds verheerlijkte oud-president Soekarno. Die verkiezingsbijeenkomsten werden toen bijgewoond door honderdduizenden jongeren die weinig moeite deden om hun minachting voor Soeharto en de GOLKAR-partij te verbergen. Toen de massa's op het eind van de kampanje de straat opkwamen, leek het net alsof zij het voor het zeggen hadden in Jakarta. Voorlopig blijft dat een droom, maar het toont wel duidelijk aan dat de positie van de regering er nou niet bepaald één van onwrikbare stabiliteit is. Het zijn met name de jongeren - een meerderheid van de bevolking -

die genoeg hebben van de regering en wier bewustzijn niet belast is met het trauma van 1965-1966.

Isoleer Soeharto De strijd tegen onderdrukking en voor elementaire politieke rechten, gekombineerd met de taak om de vakbonden en de organisaties van arme boeren weer op te bouwen, is vandaag de dag de strategische opgave voor revolutionairen in Indonesië. Dit is essentieel voor het opbouwen van een beweging die uiteindelijk de weerzinwekkende diktatuur ten val moet brengen. Een diktatuur die gedurende 23 jaar van terreur meer bloed heeft vergoten dan de Nederlandse kolonisten in 350 jaar.

Omdat steun van bijna alle imperialistische landen wezenlijk heeft bijgedragen aan de instandhouding van Soeharto's diktatuur de afgelopen 25 jaar, is het noodzakelijk om deze 'life-line' te verbreken. Essentieel hierbij is de financiële steun die aan de generaals is verleend door de Intergouvernementele Groep voor Indonesië (IGGI). Soeharto heeft zelfs behoorlijk grote protestkampanjes tegen de bezetting van Oost-Timor en tegen recente executies van politieke gevangenen die langdurig achter de tralies zaten, bijna geheel kunnen negeren omdat hij nooit werkelijk gevaar liep IGGI-

kredieten te verliezen of een wapen-embargo over zich heen te krijgen. Daarom is het beslist noodzakelijk dat steun voor de Indonesische oppositie niet alleen beperkt blijft tot protesten tegen schendingen van individuele mensenrechten, maar dat protesten de regering werkelijk zullen treffen door het stopzetten van financiële steun en wapenzendingen. Het Nederlands Indonesië-Komitee organiseert al jaren anti-IGGI demonstraties.

Vernietiging van de tropiese regenwouden Er zal nog heel wat werk moeten worden verzet om voldoende druk op te bouwen om de imperialistische regeringen hun steun te laten stopzetten. Wanneer we denken aan de rampzalige, wereldomvatten-

de gevolgen van de voortgaande vernietiging van de tropiese regenwouden, is het duidelijk dat kampanjes tegen de steun van de Wereldbank aan de migratieprojecten en tegen de import van tropies hout minstens zo belangrijk zijn. Deze kampanjes hebben al enig succes opgeleverd en vergroten het bewustzijn van de ekologiese bewegingen.

Tot slot is de kampanje van Amnesty International en andere mensenrechtenorganisaties tegen de executie van politieke gevangenen die lang geleden ter dood zijn veroordeeld van zeer groot belang. Deze gevangenen zouden betrokken zijn geweest bij de koup van legerofficieren van Soekarno, die de weg effende voor de tegenkoup van Soeharto. Sommige soldaten van de vroegere paleiswacht van Soekarno die al jaren op executie zitten te wachten, zijn de laatste direkte getuigen van de be-

trokkenheid van Soeharto bij de mislukte koup onder leiding van kolonel Untung en anderen.

(vertaling: Toek Moree)

Noten:

1. Zoals met veel repressieve wetgeving, is deze regeling afkomstig uit de politiek van het nederlandse koloniale systeem. Deze politiek was er - naast martelingen van nationalistiese activisten - op gericht om door allerlei regels de anti-koloniale bewegingen uit de dorpen te houden in de jaren '20 en '30.]
2. Eén van de redenen van deze bijna nutteloze gedwongen verhuizingen is gelegen in het doel van de regering om bepaalde gebieden beter onder controle te krijgen. Men vreest voor toekomstige guerilla-akties. De jungle bij de indonesies-maleise grens bijvoorbeeld was tot halverwege de jaren zeventig de belangrijkste basis voor de gewapende strijd van de overgebleven strijdkrachten van de PKI. Het is niet verbazingwekkend dat deze projecten financieel gesteund zijn door diverse imperialistiese landen en zelfs door de Wereldbank. De laatste jaren is er een intensieve internationale kampanje op gang gebracht door mensenrechtenorganisaties en ekologiese bewegingen tegen deze vernietiging van de natuurlijke rijkdommen van Indonesië.
3. Deze reformistiese islamitiese studentenorganisatie is aan het begin van de eeuw opgericht. Zij houdt zich voornamelijk bezig met onderwijs- en welzijnsaangelegenheden en heeft de meeste aanhang onder de stedelijke Moslim-élite.

Nationale bevrijdingsstrijd in Indonesië

Afgezien van de misdaden tegen de volksbeweging in 1965-1966 en van de repressie die sindsdien voortduurt, heeft de regering Soeharto ook meedogenloos koloniale oorlogen gevoerd tegen volken die niet bereid waren de javaanse heerschappij te aksepteren. Regionale bewegingen uit de jaren vijftig die meestal onder leiding stonden van rechtse krachten en die banden hadden met het nederlands en amerikaans imperialisme, werden gewoonlijk door links in Indonesië veroordeeld als 'imperialistiese meelopers'.

Maar de steun die sommige van deze bewegingen kregen van het volk geeft aan dat het verschijnsel niet kan worden afgedaan als seperatisme onder leiding van de CIA. Gezien de enorme kulturele verscheidenheid van het land is het duidelijk dat nationale rechten, inklusief het recht op zelfbeschikking door afscheiding van de rest van Indonesië, essentieel zijn en de enige weg vormen om van de nieuwe koloniale onderdrukking af te komen.

Vanaf het moment waarop de regering Soeharto de macht in handen kreeg, heeft zij wrede oorlogen tegen de Papoea's gevoerd, evenals - de laatste 15 jaar - tegen het volk van Oost-Timor. Vandaag de dag worden door progressieve krachten in Indonesië de verlangens van het volk van Timor en Papoea erkend.

Ondanks zware onderdrukking in het verleden heeft de bevolking van West-Papoea kans gezien vastere voet te krijgen binnen de bevolking van die streek. In Oost-Timor is er nog steeds sprake van gewapende strijd tegen de indonesiese bezetting. Volgens persberichten van eind 1988 zouden er nog steeds 15 duizend indonesiese soldaten zijn in dat kleine gebied. De omvang van de bevrijdingsbeweging Fretilin wordt geschat op vijfhonderd guerilla's.

Behalve deze twee meest bekende strijdhaarden zijn vele andere nationale groepen bepaald niet gelukkig met het javaans paternalisme. Sinds kort is er sprake van een zekere herleving van ondergrondse activiteiten in de Zuid-Molukken (afgezien van de akties van molukkers in Nederland). De Atjese nationalisten schijnen enige steun te verkrijgen van Libië. Hun voornaamste aanvoerder, Teungku Hasan di Tiro, heeft momenteel de leiding van de Mathaba organisatie. Deze organisatie is opgezet door Gaddafi om zijn imago als ondersteuner van nationale bevrijdingsbewegingen in de wereld op te poetsen. Het is niet duidelijk hoeveel steun de beweging geniet binnen Atjeh zelf, maar het zal niet gering zijn gezien de herhaalde berichten van zware repressie door het indonesiese leger. Tot nu toe is dit de enige streek waar de regering een zekere voorzichtigheid aan de dag heeft gelegd bij het doordrijven van de 'javanisering', om de reeds door de nederlandse kolonisten gevreesde strijdvaardigheid van de inwoners van Atjeh niet aan te wakkeren.

Deze strijdvaardigheid was onder andere waar te nemen in de jaren vijftig bij de beweging van Daud Beureuh. Berichten in de indonesiese pers suggereren van tijd tot tijd dat er ook flinke ontevredenheid en drang tot autonomie bestaat in andere gebieden, zoals Lampong (Zuid-Sumatra). Hier zijn javaanse migranten al groter in aantal dan de plaatselijke bevolking. Dergelijke berichten komen eveneens uit Zuid-Sulawesi.

Een juiste stellingname in het vraagstuk van nationalisme en het loslaten van het konsept van 'seperatisme' zal essentieel zijn in de strijd tegen de diktatuur en tegen de verdeel-en-heers taktiek zoals die suksesvol gebruikt wordt door het regiem.

Vervolg van pagina 28

jaar later (1783) het boek 'Thoughts on the education of daughters'. In dit boek kritiseerde zij onder andere de beperkte beroepsmogelijkheden die in het achttiende eeuwse Engeland openstonden voor vrouwen (uit de middenklasse en hoger).

Hyena Hun school liep slecht en na enige tijd gewerkt te hebben als gouvernante in Ierland, kreeg Mary in 1788 dankzij haar kontakten in Newington Green een baan als redactrice en vertaalster bij de progressieve uitgever Joseph Johnson. Deze man was één van de zogenaamde 'Dissenters', een groep vooruitstrevende protestanten die parlementaire hervormingen voorstond. In 1790 gaf Johnson het boek uit waarmee Mary in één klap bekend zou worden in Engeland: 'A vindication of the rights of man'. Dit boek gaat over de inmiddels uitgebroken Franse Revolutie. Voor vele intellectuelen gold de bestorming van de Bastille op 14 juli 1789 als het sein van de definitieve doorbraak van nieuwe burgerlijke rechten. Ook Mary was zeer enthousiast. Korte tijd later raakte zij echter teleurgesteld in de koers die de revolutie nam, omdat door de revolutionairen vrouwen niet gelijkgesteld werden aan mannen. Ook het enorme geweld dat met de opstand gepaard ging en dat zij persoonlijk in Parijs had meegemaakt, deed haar geloof in de revolutie wankelen.

Voor Mary Wollstonecraft waren in 1792 deze teleurstellingen mede aanleiding tot het publiceren van het boek 'A Vindication of the rights of woman'. Het werd een bestseller en maakte haar voor een tijdje

de beroemdste vrouw van Europa. Dat niet iedereen even blij met haar was blijkt uit de bijnamen 'philosophizing serpent' en 'hyena in petticoats' die haar werden toegedicht.

In 'A Vindication of the rights of woman' maakte Mary de klassieke vergelijking tussen vrouwen en een onderdrukte groep mannen als slaven. Zij betoogde dat de rechten voor vrouwen gelijk behoren te zijn aan die van mannen en dat met andere woorden ook deze vorm van slavernij afgeschaft moest worden. De financiële afhankelijkheid van de ene sexe van de andere maakt het voor vrouwen onmogelijk om moreel vrij te zijn. Mary was de eerste die het huwelijk omschreef als 'legale prostitutie'. Sexualiteit is volgens haar door mannen aan vrouwen opgelegd en moet als fout in zichzelf worden beschouwd. Later zou Mary, mede als gevolg van eigen ervaringen en de vrijere moraal in Frankrijk, losser en positiever tegenover sexualiteit gaan staan en erop wijzen dat vrouwen ook seksuele gevoelens en rechten hebben.

Mary bleef het belang van het gezin benadrukken. Aan de opvoeding hechtte ze veel waarde. Ze geloofde sterk dat jongens en meisjes dezelfde talenten en kwaliteiten bezitten. Daarom zouden ze dezelfde opvoeding en scholing moeten krijgen. De toegankelijkheid tot veel meer beroepen zou vrouwen in staat stellen hun leven meer te plannen. Daarnaast pleitte Mary in 'A Vindication' voor het recht op echtscheiding en het (natuurlijk) recht voor vrouwen op een eigen kind. Tot slot lanceerde ze in haar boek een aanval op al die schrijvers die vrouwelijke capaciteiten benadrukken of aanprijzen die

Mary juist wantrouwt, zoals volgzzaamheid, onderdanigheid, verlegenheid en 'snoezigheid'. Zij was juist voor een vorm van mannelijkheid en vrouwelijkheid die ook door vrouwen nagestreefd wordt en waarin het begrip gelijkheid centraal staat.

Liefdeswanhoop Op een van haar bezoeken aan Parijs ontmoette Mary Wollstonecraft de Amerikaanse zakenman Gilbert Imlay. Ze werd verliefd: voor het eerst van haar leven voelde ze zich zo sterk tot een man aangetrokken. Het geluk was van korte duur. De liefde zat bij Imlay veel minder diep en na een paar maanden verliet hij haar. In de loop van 1793 merkte Mary dat zij zwanger was. Ze kreeg een dochter. Mary noemde haar Fanny. Imlay bleef weg en vanaf dat moment begon een hopeloze briefwisseling tussen hen. Mede vanwege de ontdekking dat Imlay een vriendin in Londen had, sprong Mary wanhopig van de Putney Bridge de Theems in. Ze overleefde het. Haar brieven aan Imlay zijn in 1879 gepubliceerd. Voor meerdere biografen is deze slepende affaire aanleiding om een tegenstrijdigheid

tussen haar feministiese pleidooien en haar eigen levenspraktijk aan te tonen. De vraag is natuurlijk of een dergelijke spanning tussen pleidooi, ideaal, praktijk en emoties niet onvermijdelijk optreedt in een maatschappij die nauwelijks of niet tegemoet komt aan een gelijkwaardiger verhouding tussen mannen en vrouwen.

In 1797 trouwde Mary uiteindelijk met de filosoof William Godwin. In augustus werd hun dochterje Mary geboren. Het geluk was echter maar van korte duur, want als gevolg van een tijdens de bevalling opgelopen bloedvergiftiging stierf Mary Wollstonecraft op 10 september 1797, pas 38 jaar oud.

Dit artikel is geschreven door Thomas van Duin op basis van de ongepubliceerde werkstukken 'Mary Wollstonecraft, verlicht en verliefd' van Nicoline Ekama (UvA, 1983) en 'Strijd voor een onafhankelijk bestaan: leven en dood van Mary Wollstonecraft', van Astrid van der Kooij (RUL, 1990).

Relevante literatuur

- Mary Wollstonecraft, The rights of woman. Introduction bij Pamela Frankau. Londen, 1929.
- M. George, One woman's 'situation'. Chicago, 1970.
- E. Nixon, Mary Wollstonecraft, Her life and times. Londen, 1971.
- C. Thomalin. The life and death of Mary Wollstonecraft. Londen, 1974.

Investeer in een nieuw Europa

De ineenstorting van het stalinisme in Oost-Europa geeft revolutionair-socialisten nieuwe hoop, maar betekent ook een nieuwe verantwoordelijkheid. Onze stem moet gehoord worden in de debatten die in deze landen plaatsvinden. De ideologen van de vrije markt en van het 'reëel bestaande kapitalisme' mogen geen monopolie krijgen op de pers.

Het Verenigd Sekretariaat van de Vierde Internationale lanceerde daarom een internationale financiële campagne. Om het geld bij elkaar te krijgen om standpunten, analyses en voorstellen in Oost-Europa te verspreiden. En om aanhangers van de Internationale in Oost-Europa en de Sovjet-Unie te kunnen organiseren en ondersteunen.

Donaties kunnen worden gestort op giro 5543271 van SAP te Amsterdam, onder vermelding van 'Oost-Europa'.

WIE WAS ....

Mary Wollstonecraft?

Wie aan feministes van het eerste uur denkt, zal waarschijnlijk teruggaan tot het begin van deze eeuw, wellicht tot het einde van de vorige eeuw. Honderdvijftig jaar daarvoor, in de tweede helft van de achttiende eeuw, leefde echter al een vrouw die als de eerste feministe van Engeland beschouwd wordt: Mary Wollstonecraft. Wat waren haar ideeën? Had zij enige aanhang? En vooral: hoe was het mogelijk om in het conservatieve Engeland van destijds als feministe het hoofd boven water te houden? Enige biografiese aantekeningen.

Op 21 april 1759 werd Mary Wollstonecraft in Londen geboren. Ze groeide op in een net burgerlijk gezin, als tweede van zes kinderen. Haar vader, Edward John Wollstonecraft, was de zoon van een zakenman. Hij dronk veel en was bij tijd en wijlen gewelddadig tegenover zijn vrouw. Bij de dood van zijn vader erfde hij een behoorlijk kapitaal en kon daardoor zijn aandacht verdelen tussen zaken doen en het opzetten van een boerenbedrijf. Omdat dit laatste steeds mislukte, moest het gezin vaak verhuizen.

De moeder van Mary, Elizabeth Wollstonecraft, was afkomstig uit een keurig middenklasse gezin. Zij was het toonbeeld van wat van vrouwen in het achttiende eeuwse Engeland (en vele andere landen) werd verwacht: zorgzaamheid, toewijding en honderd procent inzetbaar-

heid voor een grote schare kinderen. Ongehuwde jonge vrouwen in de betere milieus dienden zich uitsluitend voor te bereiden op het huwelijk. Gehuwde vrouwen waren volkomen ondergeschikt aan hun man. Door sommige auteurs is deze positie wel vergeleken met horigheid: eenmaal getrouwd leverde de vrouw haar persoonlijkheid, haar tijd en haar bezittingen in. In ruil daarvoor kreeg zij een nieuwe naam, een nieuw thuis en de mogelijkheid moeder te

het sociale leven. Pas in de jaren vijftig en zestig van de negentiende eeuw vonden er wetwijzigingen ten gunste van de vrouw plaats. Dat deze positie zo lang getolereerd is door vrouwen, kan hoofdzakelijk verklaard worden door de diepgewortelde overtuiging dat de ongelijkheid der sexen geen maatschappelijke situatie was, maar door een goddelijke natuurwet was voorgeschreven.

Binnen het gezin Wollstonecraft ging de meeste

geweest. Ze groeide vrij eenzaam op, speelde veel alleen en had een opvliegend karakter.

Vader Wollstonecraft had een openlijke minachting voor scholing voor meisjes. Mary werd daarom naar een dagschool gestuurd (in die tijd was dat uitsluitend in de hogere kringen normaal), waar ze niet veel meer leerde dan naaien, lezen en schrijven. Ned mocht wel doorleren en kwam later op een advocatenkantoor terecht.

Mary's kritiek op haar ouders, hun sociale gewoonten en hun huwelijk groeide. Ze zocht naar een mogelijkheid om financieel onafhankelijk te worden en wenste zich in haar toekomst niet te laten beperken door de fuik van huwelijksvoorbereiding. Mary werd in 1778 gezelschapsdame en wist op die manier zelfstandig te worden.

Toen haar moeder in 1782 overleed, viel het gezin uit elkaar en trok Mary in bij haar vriendin Fanny Blood. In datzelfde jaar trouwde haar zus Eliza, maar zij was niet erg gelukkig in dat huwelijk. Daarom moedigde Mary haar zus aan bij haar man weg te gaan en samen met Fanny richtten Mary en Eliza een privé meisjesschool op in het vrijzinnige stadje Newington Green. Deze plaats was al lange tijd het verzamelpunt van intellectuelen en hervormingsgezinde pedagogen. Onder andere op basis van de ervaringen die ze hier opdeed, schreef Mary een

worden. Vrouwen die van deze dwingende weg wilden afstappen, werden door de wet verbannen uit

aandacht naar de oudste broer Ned. Volgens Mary zou niemand bijzonder in haar geïnteresseerd zijn

Vervolg op pagina 27